

Zaštita nepokretne kulturne baštine Zadarskog zaleđa

Romić, Jurja

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:777892>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-11**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest umjetnosti

Diplomski sveučilišni studij povijesti umjetnosti; smjer: opći (dvopredmetni)

Jurja Romić

**Zaštita nepokretne kulturne baštine Zadarskog
zaleđa**

Diplomski rad

Zadar, 2023.

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest umjetnosti

Diplomski sveučilišni studij povijesti umjetnosti; smjer: opći (dvopredmetni)

Zaštita nepokretne kulturne baštine Zadarskog zaleđa

Diplomski rad

Student/ica:

Jurja Romić

Mentor/ica:

Doc.dr.sc. Silvia Bekavac

Zadar, 2023.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Jurja Romić**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Zaštita nepokretne kulturne baštine Zadarskog zaleđa** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 2023.

SADRŽAJ:

1. Uvod.....	1
2. Historiografija istraživanja.....	3
3. Ciljevi rada.....	4
4. Zadarska županija.....	5
5. Kulturni krajolik.....	7
6. Vrednovanje spomenika kulture.....	10
6.1. <i>Zaštita kulturne baštine</i>	12
7. Određenje kulturnog krajolika u međunarodnim poveljama.....	14
8. Spomenici kulturne baštine Zadarskog zaleđa.....	17
8.1. <i>Benkovac</i>	17
8.2. <i>Obrovac</i>	25
8.3. <i>Ostali lokaliteti</i>	28
9. Prezentacija sakralne arhitekture Zadarskog zaleđa - <i>Putovima Zadarskog zaleđa</i>	32
10. Zaključak.....	34
11. Literatura.....	36
12. Prilozi.....	40

Zaštita nepokretne kulturne baštine Zadarskog zaleđa

Sažetak

Aktualna tema na području zaštite kulturne baštine je koncept kulturnog krajolika koji u posljednjih nekoliko desetljeća biva sve prisutniji u širim znanstvenim i akademskim krugovima. Rad prikazuje uvođenje, definiranje i prihvaćanje kulturnog krajolika kao novog koncepta što za posljedicu ima donošenje brojnih međunarodnih povelja i konvencija. Uz koncept kulturnog krajolika, u radu su pojašnjeni i pojmovi poput kulturnih dobara, kulturnog naslijeđa te kulturnih značajki koji su usko vezani uz pitanje zaštite nepokretne kulturne baštine te metode i procesi prepoznavanja i valorizacije istih. Veliki potencijal za valorizaciju i interpretaciju nalazi se na prostoru Zadarske županije, a riječ je o prostoru Zadarskog zaleđa koje obiluje bogatom sakralnom graditeljskom ostavštinom nastalom tijekom dugog povijesnog razdoblja. Jedan od ciljeva upravo je istaknuti važnost koju ta baština nudi i na taj način prezentirati još jednu točku interesa i to kao cjelovitu prirodno-kulturnu cjelinu.

Ključne riječi: *zaštita nepokretne kulturne baštine, kulturni krajolik, Zadarsko zaleđe*

1. Uvod

Pitanje zaštite kulturne baštine i kulturnih dobara vrlo je aktualna i česta tema u posljednjih nekoliko desetljeća u širokom akademskom i znanstvenom okruženju. Za tematiku zaštite prirodnih i kulturnih dobara, krajolika te većih prirodnih cjelina interes su iskazale različite discipline kao što su geografija, ekologija, biologija, povijest umjetnosti, sociologija koje tome pristupaju sa svojih gledišta struke s potrebom prepoznavanja i vrednovanja tih pojmova. Upravo su iz tih krugova iznjedrila prva određenja pojmova, među kojima se definira i kulturni krajolik, što je rezultiralo donošenjem brojnih povelja i konvencija. Kulturni krajolik postaje zastupljenija tema u širim znanstvenim raspravama. Razmatrajući koncept kulturnog krajolika, u srž tematike dovodi se pitanje što jest kulturno (artificijelno), a što je prirodno, odnosno antropogeno te na koji način se taj koncept definira.¹

Kulturni krajolici kao vrsta nepokretnog kulturnog dobra sadržavaju povijesno karakteristične strukture koje dokazuju ljudsko postojanje u prostoru i rezultat su zajedničkog djelovanja čovjeka i prirode, pokazujući razvoj zajednice i teritorija kroz povijest. Na teritoriju Republike Hrvatske raznolikih mikroklimatskih i geomorfoloških odlika, kroz povijest su se oblikovale različite vrste kulturnih krajolika. Dije se u tri skupine, a to su namjerno oblikovani, organski razvijeni te asocijativni kulturni krajolici koji podliježu raznim promjenama, destrukcijama, zapuštanjima te neodgovornom korištenju.² Pojedinačne građevine, kompleksi građevina i kulturno-povijesne cjeline čine graditeljsku baštinu s utvrđenim svojstvom kulturnog dobra koja može biti ili cjelovito ili djelomično sačuvana, a prema kriteriju uspostavljene zaštite može biti preventivno ili trajno zaštićena i kao takva se zapisuje na Listu zaštićenih kulturnih dobara Registra kulturnih dobara Republike Hrvatske.

Graditeljska baština vrlo je važan dio ukupnog kulturnog fonda te je sastavni dio ljudskog okoliša sa svojim kulturno-povijesnim značenjem.³ Temom ovog rada skreće se pozornost na prostor s velikim potencijalom interpretacije kulturnog krajolika, odnosno na prostor Zadarskog

¹ B. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, 2015., str. 21.-22.

² Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Strategija zaštite, očuvanja i održivog gospodarskog korištenja kulturne baštine Republike Hrvatske za razdoblje 2011.–2015., Zagreb, srpanj 2011. <https://min-kulture.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Strategija%20za%20zaštite%20i%20održivog%20gospodarskog%20korištenja%20kulturne%20baštine%20Republike%20Hrvatske%20za%20razdoblje%202011.%E2%80%932015..pdf>, pregledano: 10. 2. 2023. godine.

³ Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Strategija zaštite, očuvanja i održivog gospodarskog korištenja kulturne baštine Republike Hrvatske za razdoblje 2011.–2015., Zagreb, srpanj 2011. <https://min-kulture.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Strategija%20za%20zaštite%20i%20održivog%20gospodarskog%20korištenja%20kulturne%20baštine%20Republike%20Hrvatske%20za%20razdoblje%202011.%E2%80%932015..pdf>, pregledano: 10. 2. 2023. godine

zaleđa koje je vrlo zanimljivo jer utjelovljuje razna povijesna, društvena, tehnička i umjetnička dostignuća i događaje koji su ovaj prostor oblikovali tijekom više stoljeća. Veliki dio sakralne graditeljske baštine Zadarskog zaleđa pripada skupini organski razvijenih krajolika, odnosno krajolicima posvećenih prostora koji su nastali planskim djelovanjem čovjeka i u sebi sadrže kulturno-povijesnu, društvenu i vjersku komponentu. Prostor Bukovice i Ravnih kotara ispunjen je velikim brojem kulturno-povijesnih spomenika nastalih kroz stoljeća, od vremena antike i srednjeg vijeka pa sve do danas, a njihovim prikazom konstruirat će se idejni koncept zaštite i prezentacije.⁴

⁴ B. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, 2012., str. 62.

2. Historiografija istraživanja

Novija i sveobuhvatna disertacija *Krajolik kao kulturno naslijeđe-metode prepoznavanja, vrjednovanja i zaštite kulturnih krajolika Hrvatske* (2015.) autorice Biserke Dumbović Bilušić, obrađuje temu prepoznavanja, valorizacije i zaštite kulturnog krajolika. Definiranjem i prihvaćanjem koncepta kulturnog krajolika ideja zaštite kulturnih dobara i baštine proširila se s pojedinačnih objekata na kulturno-povijesne cjeline. Uz to, podignula se kolektivna razina svijesti o važnosti pravovremene i ispravne zaštite spomenika kulturne baštine. Autorica također navodi i primjere postojećih kulturnih krajolika u Hrvatskoj te prednosti i nedostatke koji su prisutni u procesu zaštite spomenika i prepoznavanja vrijednih kulturnih cjelina Hrvatske. Kulturni krajolik, čija je vrijednost prepoznata u novijem vremenu, nalazi se upravo na prostoru Zadarske županije, a riječ je o području Zadarskog zaleđa, velike prostorne površine, obogaćenog slojevitom sakralnom baštinom. Obzirom na prostorni i geografski smještaj županije, ona je uvijek bila izložena različitim povijesnim, kulturnim, vjerskim i društvenim događanjima i utjecajima čiji su tragovi vidljivi i danas.

Kroz različite članke i literaturu drugih autora te postojećih dokumenata, u radu će biti prikazana povijesna pozadina Zadarskog zaleđa te prikaz i stanje zaštite sakralnih objekata Zadarskog zaleđa kako bi se ukazala važnost prepoznavanja koncepta kulturnog krajolika, njegove valorizacije i zaštite koji je jedan od identiteta Hrvatske. Prikazu sakralne graditeljske baštine Zadarskog zaleđa uvelike je doprinio Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske te knjiga *Bukovica i Ravni kotari / vodič kroz kulturnu baštinu* (2010. i 2013.) autora Josipa Predovana, Marina Čurkovića te Marine Jurjević, koja iznosi pregled zaštićenih i nezaštićenih sakralnih objekata na ovom području.

3. Ciljevi rada

Glavni cilj rada je ukazati na veliki potencijal kulturnog krajolika Zadarskog zaleđa s pripadajućim sakralnim objektima. Sukladno tome, u radu će se prikazati prostorni i geografski smještaj Zadarske županije, unutar koje se nalazi Zadarsko zaleđe, te njezine prirodne, društvene i kulturne odlike. Jedan od ciljeva rada je pojašnjavanje koncepta kulturnog krajolika i njegove valorizacije u kreiranju destinacijskog menadžmenta. Bogata graditeljska baština Zadarskog zaleđa, nije još u potpunosti priznata i uočena. Na samom početku potrebno je definirati kulturni krajolik i njegove karakteristike, a potom ga sagledati kroz zakonski kontekst raznih povelja i konvencija koje su doprinijele valorizaciji kulturno-povijesnih cjelina.

Unutar ove tematike važno je definirati i pojmove kao što su kulturna dobra, kulturno naslijeđe, kulturni značaj te kulturno-povijesne cjeline koje su u međusobnom kontaktu te ukazati na njihovu važnost kada je riječ o zaštiti spomenika kulturne baštine. Na primjeru Zadarskog zaleđa i sakralne graditeljske ostavštine cilj je ukazati na važnost koherentne prostorne cjeline koja zaslužuje status zaštićenog kulturnog dobra.

Uz detaljan prikaz objekata koji je pružila knjiga *Bukovica i Ravni kotari / vodič kroz kulturnu baštinu* (2010. i 2013.) autora Josipa Predovana, Marina Ćurkovića te Marine Jurjević te uz Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske omogućen je bolji uvid u situaciju priznatih i zaštićenih kulturnih dobara i njihovog stanja te ostalih sakralnih objekata koji se nisu našli na tom popisu te na taj način ukazati na potrebu za njihovim prepoznavanjem i vrednovanjem u sustavu zaštite kulturnih dobara Republike Hrvatske.

4. Zadarska županija

Zadarska županija zauzima ukupnu površinu od 7.486,91 km², od čega površina kopnenog dijela iznosi 3.641,91 km², što je 6,4% teritorija Hrvatske, dok površina morskog dijela Županije iznosi 3.845 km².⁵ Smještena je na središnjem dijelu hrvatske obale Jadrana. Svojim geografskim položajem ističe se jer povezuje sjeverno i južno hrvatsko primorje i južnu Hrvatsku s njezinim ostalim dijelovima. Uz to, županija postaje važna prometna poveznica; povezana je državnim cestama, zračnim i željezničkim linijama te trajektnim vezama s drugim mjestima. Prostorno obuhvaća Sjevernu Dalmaciju i Liku. Granicu sa Zadarskom županijom dijele Šibensko-kninska, Primorsko-goranska i Ličko-senjska županija. Na svom istoku županija dijeli granicu s BiH te međunarodnu morsku granicu s Italijom prema zapadu, a okružena je s nekoliko otočnih skupina. Kopneno je okružena planinskim lancem Dinarida, odnosno Velebitom, Ličkim sredogorjem, Plješevicom te Ujilicom (BiH) i sjevernodalmatinskom zaravni. Uz zanimljiv prostorno geografski položaj, županija je obogaćena velikim brojem otoka, morskih prolaza i kanala, razvedenom obalom, plodnom zonom Ravnih kotara te kršom brdsko – planinskog područja.⁶

Zadarska županija se sastoji od šest gradova (Zadar, Benkovac, Biograd n/M, Obrovac, Pag i Nin), od kojih je Zadar sjedište županije. Uz ove gradove županiju čini 28 općina (Bibinje, Galovac, Gračac, Jasenice, Kali, Kolan, Kukljica, Lišane Ostrovičke, Novigrad, Pakoštane, Pašman, Polača, Poličnik, Posedarje, Poveljana, Preko, Privlaka, Ražanac, Sali, Stankovci, Starigrad, Sukošan, Sveti Filip i Jakov, Škabrnja, Tkon, Vir, Vrsi i Zemunik Donji).⁷

Kopneni dio Zadarske županije bogat je raznim kulturno – povijesnim spomenicima. Još iz starijeg kamenog doba sežu tragovi naseljavanja ovih prostora što je rezultiralo brojnim materijalnim ostacima različitih povijesnih razdoblja. U doba antike prevladava "urbanistička kultura" gdje su se uz najvažnije središte koloniju Jader, razvili manji gradovi kao što su *Asseria*, *Alveria*, *Aenona*, *Cissa*, *Argyruntum*, *Clambetae*, *Nedinium*, *Sidrona* i drugi. Uz velik broj arheoloških ostataka iz rimskog doba, ističu se i oni iz kasnijih razdoblja. Takve su primjerice ranokršćanske građevine koje su preživjele u kontinuitetu sve do danas. Za vrijeme ranog srednjeg vijeka, na prostoru Zadarskog zaleđa izgrađen je velik broj manjih sakralnih

⁵ Hrvatska gospodarska komora, <https://www.hgk.hr/zupanijska-komora-zadar/geografske-specificnosti-zadarske-zupanije>, pregledano: 18. 6. 2022. godine

⁶ Zavod za prostorno uređenje Zadarske županije, *Prostorni plan Zadarske županije*, 2006., <https://mmpi.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/P-PL%20ZDZUP%20PROC-TXT%20SLG%20ZDZUP%20201%20%20604%20%20205%20%201706%204-1214.pdf>, pregledano: 15. 8. 2022. godine

⁷ Zadarska županija, službene mrežne stranice, <https://www.zadarska-zupanija.hr/o-nama/polozej-i-osnovne-prostorne-karakteristike-zadarske-zupanije>, pregledano: 18. 6. 2022. godine

objekata, od kojih je veći dio sačuvan u oskudnim ostacima (npr. Puntamika, Posedarje, Kruševo, Kašić, Škabrnja, Popovići itd.) dok su neke sačuvane u potpunosti (npr. crkve Sv. Križa u Ninu i Sv. Jurja u Rovanjskoj). Puno veći broj spomenika sačuvan je iz razdoblja razvijenog i kasnog srednjeg vijeka (kao Diklo, Petrčane, Nin, Dračevac Ninski, Ražanac, Jovići, Višočane, Posedarje, Islam Grčki, Zemunik, Škabrnja, Bibinje, Turanj, Karin, Miranje, Korlat, Kula Atlagića, Kolarina, Morpolaća, Banjevci itd.), a još veći broj spomenika koji su djelomično ili minimalno očuvani. Arheološki lokaliteti otkrivaju brojne ostatke arhitekture, groblja, ali i cijelih srednjovjekovnih gradova (Ljubač, Vrana). Za vrijeme ratovanja s Osmanlijama nastupila je stagnacija i zastoj graditeljske aktivnosti na ovim prostorima, osim izgradnje objekata obrambenog karaktera, no u vremenu koje je uslijedilo nakon oslobođenja turskih napada, graditeljska aktivnost se ponovno probudila i rezultirala izgradnjom stilski neizrazitim tipskim građevinama.⁸

⁸ Zavod za prostorno uređenje Zadarske županije, *Prostorni plan Zadarske županije*, 2006., https://mmpi.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/P-PL%20ZDZUP%20PROC-TXT%20SLG%20ZDZUP%20201%20%206_04%20%20202_05%20%2017_06%204-12_14.pdf , pregledano: 15. 8. 2022. godine

5. Kulturni krajolik

Prostorni planovi, zakoni i razne znanstvene dizertacije trebaju doprinostiti očuvanju kulturne baštine neovisno o području u kojem se nalazi. Valorizacija spomenika ovisi o njihovom povijesno-kulturnim značajem, estetskom komponentom te prostornim okruženjem. U Domovinskom ratu područje Zadarskog zaleđa te šire područje Zadarske županije bilo je pogođeno velikim razaranjima u kojima su brojni spomenici kulture oštećeni ili uništeni do temelja. Obzirom na vremenski odmak od tadašnjih ratnih razaranja, trebalo je razraditi metode koje bi zaustavile njihovo propadanje. Pri valorizaciji graditeljske spomeničke baštine Zadarskog zaleđa nužno je prikazati teritorij kao prepoznatljiv upravo po spomenicima kulturno-povijesnih vrijednosti prema kojima je trebalo usmjeriti obnovu s ciljem stvaranja potpunog ambijenta, odnosno kulturnog krajolika jer upravo takvi prostori nose svoju povijesnu, estetsku i kulturnu vrijednost.⁹

Svaki krajolik je kulturna kategorija ukoliko je on stvoren kao rezultat ljudskog korištenja i oblikovanja. Pojam krajolika vežemo s fizičkim i mentalnim konceptom oblikovan djelovanjem prirodnih i antropogenih sastavnica. Krajolik kao fizička i mentalna tvorba postoji i opstaje unutar i sa čovjekovom percepcijom.¹⁰ Veliki broj istraživača i teoretičara slaže se kako je većina krajolika u većoj mjeri kulturno, a ne prirodno naslijeđe, stoga se krajolik promatra kao vrsta kulturnog naslijeđa. Kulturni krajolik se razmatra kao geografski određeno područje sastavljeno od prirodnih i antropogenih jedinica koje su međuovisne i međusobno isprepletene.¹¹ Stoga, kulturni krajolik se dijeli na prirodne i antropogene, materijalne i nematerijalne sastavnice, odnosno čine ga fizičke sastavnice i procesi. Glavni akteri vizualne percepcije i sastavnice prostornog identiteta Hrvatske su raznoliki i prepoznatljivi krajolici. Kulturni krajolici, prepoznati kao krajolici posebnih vrijednosti, najsloženije su prostorne strukture koje su sastavljene od prirodnih i antropogenih jedinica te su odraz kulture i vremena u kojemu su nastale, a predočavaju fizionomiju okruženja u kojemu živimo i stvaraju mentalnu sliku o prostoru kojemu pripadamo. Kulturni krajolik je rezultat zajedničkog djelovanja i

⁹ Zavod za prostorno uređenje Zadarske županije, *Prostorni plan Zadarske županije*, 2006., https://mmpi.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/P-PL%20ZDZUP%20PROC-TXT%20SLG%20ZDZUP%20201%20%206_04%20%2020_05%20%2017_06%204-12_14.pdf , pregledano: 15. 8. 2022. godine

¹⁰ B. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, 2015., str. 21.

¹¹ B. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, 2015., str. 22.

suživota čovjeka i prirode te pokazuje razvoj ljudske zajednice i prostornog okruženja tijekom duljeg vremenskog razdoblja pod utjecajem raznih uvjeta, mogućnosti i ograničenja.¹²

Obzirom na brojne industrijske i tehnološke napretke 19. i 20. stoljeća te posljedice njihovih pojava, javila se potreba za zaštitom prirode te je 1972. godine UNESCO utemeljio međunarodnu *Konvenciju za zaštitu svjetskog kulturnog i prirodnog naslijeđa* kao poticaj za znanstveno razumijevanje krajolika i temelj za njihovu zaštitu. Od 19. stoljeća krajolik je kao koncept prisutan u raznim društvenim i prirodnim disciplinama kao što su geografija, ekologija, biologija, sociologija, a pri tome uključuje različite pristupe.¹³ Jedna od najranijih znanstvenih misli i definicija krajolika, stara više od dvjesto pedeset godina, je ona Alexandera von Humboldta, njemačkog geografa, prema kojoj je krajolik viđen kao *zajedništvo svih aspekata jedne regije, opažene od čovjeka*, što zapravo postavlja čovjeka u središte krajolika, ne samo zbog njegovog djelovanja na krajolik, već jer je krajolik određen kroz čovjekovu percepciju. Ovakva definicija prethodi određenju krajolika iz *Europske konvencije o krajoliku* u kojoj krajolik označava *područje percipirano od ljudi čiji je karakter rezultat djelovanja i međudjelovanja prirodnih i/ili ljudskih čimbenika*, a odnosi se na sveukupno ljudsko okruženje.¹⁴ Početkom 20. stoljeća njemački geograf Otto Schlüter doprinosi razvoju ideje krajolika te naglašava utjecaj ljudskog djelovanja na oblikovanje krajolika, pri čemu ga je podijelio u dva oblika: *Urlandschaft*, prirodni krajolik, onaj koji je postojao prije djelovanja čovjeka i *Kulturlandschaft*, kulturni krajolik stvoren ljudskim djelovanjem. Kao glavni i suštinski element krajolika je čovjek, odnosno njegova percepcija.¹⁵

Kulturni krajolik kao egzistencijalni prostor strukturiran je *vertikalnim i horizontalnim razinama*, pri čemu se pod horizontalnom razinom ubraja podloga na kojoj čovjek uspostavlja vertikalnu os svojim naseljima i putovima, odnosno svakodnevnim životom. Istraživanje prostora kao egzistencijalne kategorije, složen je od više slojeva *strukture predodžbi* u kojemu su glavni elementi povezani međudjelovanjem na brojne načine te se kao takav javlja od 1970-ih godina u stručnoj literaturi. Kulturni krajolik je određen svojim bićem koji se definira kao duh mjesta (*genius loci*) koji određuje njegov karakter, identitet i prepoznatljivost krajolika.¹⁶ Kako je već rečeno, krajolik je oblikovan od materijalnih i nematerijalnih elemenata te ga je nemoguće sagledati kao cjelinu već ga se vrednuje kroz njegove glavne sastavnice. Osnovni elementi krajolika i njegovog određenja podijeljeni su u osnovne skupine: 1. prirodne

¹² B. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, M. OBAD ŠĆITAROCI, 2007., str. 263.

¹³ B. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, 2015., str. 31.

¹⁴ B. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, 2015., str. 25.-26.

¹⁵ B. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, 2015., str. 31.

¹⁶ B. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, M. OBAD ŠĆITAROCI, 2007., str. 263.

sastavnice (geološka obilježja, reljef, vegetacija, klima, pokrov tla), 2. antropogene sastavnice (arhitektura i povijesna naselja, sustav komunikacije, različita upotreba prostora tijekom povijesnih razdoblja, različiti arheološki slojevi), 3. estetske sastavnice (proporcije, mjerilo, boje i oblici, vizure, uzorci krajolika, linije razgraničenja te dominante u krajoliku), 4. osjetilne sastavnice (asocijativne i duhovne, razni simboli, običaji, glazba, identitet, osjećaj prostora, odnosno *sense of place*).¹⁷

¹⁷ B. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, M. OBAD ŠĆITAROCI, 2007., str. 264.-265.

6. Vrednovanje spomenika kulture

Kako bi bolje razumjeli način valorizacije kulturnih dobara važno je razjasniti pojmove kao što su kulturno naslijeđe, kulturna dobra, kulturno-povijesna cjelina, kulturni značaj te kulturna baština.

*Kulturno naslijeđe je skupina dobara naslijeđenih iz prošlosti koje ljudi identificiraju neovisno o vlasništvu, kao odraz i izraz svojih vrijednosti, vjerovanja, znanja i tradicija koje su u stalnom procesu razvoja. Ono uključuje sve aspekte okoliša koji proizlaze iz međusobnog djelovanja ljudi i mjesta u vremenu.*¹⁸ Naslijeđene građevine i arhitektura postaju kulturno naslijeđe tek procesom njihova prepoznavanja i vrednovanja, stoga je glavna uloga identifikacija istih. Kulturna dobra čine svi oblici kulturnog naslijeđa koji su prepoznati i štice Zakonom o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara. Prema stupnju kulturnog značaja mogu biti međunarodne, nacionalne, regionalne i lokalne razine. Dvije glavne grupe u Hrvatskoj su: materijalno i nematerijalno kulturno naslijeđe. Materijalna kulturna naslijeđa granaju se u nepokretna, pokretna i na kulturne krajolike. Skupini nepokretnih kulturnih dobara pripadaju povijesne građevine, kulturno – povijesne cjeline, arheološka nalazišta te memorijalna područja i obilježja.¹⁹ Prema Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara, *kulturno-povijesnom cjelinom smatra se naselje ili dio naselja, kao i područje, koji su zaštićeni kao kulturno dobro.* Povijesnu cjelinu može činiti grad, selo, naselje ili njegov dio, ali i područje koje je povezano s povijesnim događajima i osobama, te područje i mjesto s etnološkim i toponimskim sadržajima.²⁰

Poveljom donesenom u Ekvadoru 1967. godine prvi se put daje naglasak na značenje prostora, ne samo kao ideje u kojoj je prostor neodvojiv dio arhitektonskog spomenika, već kako interes treba biti proširen na okolinu urbanog konteksta i na njegov prirodni okoliš.²¹ Radna zajednica Alpe-Jadran i Potkomisija za povijesna središta uspostavljene su 1978. godine. U Prvom izvješću Potkomisije postavljena su glavna načela i smjernice djelovanja vezane uz povijesna središta; cjeline koje su sadržane od posebnih kulturno-povijesnih jedinica visokih vrijednosti, ali i onih manje važnih jedinica, odnosno naselja ili povijesni dijelovi većih i manjih gradova, ruralna naselja te naselja s početka industrijskog doba. Preduvjeti za očuvanje povijesnih središta i njihovo korištenje u budućnosti su čuvanje i brižni razvoj naslijeđenih strukturnih jedinica, dok se postupci inventarizacije i vrednovanja trebaju provoditi na

¹⁸ COE, 2005., <https://rm.coe.int/1680083746>, pregledano: 12. 2. 2023.

¹⁹ B. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, 2012., str. 49.

²⁰ B. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, 2009., str. 88.

²¹ B. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, 2009., str. 89.

znanstvenim osnovama i po sukladnim metodama.²² Preporuku o očuvanju i suvremenoj ulozi povijesnih područja iznosi Konferencija u Nairobiju 1976. godine kada je izneseno da se *definicija povijesnih i arhitektonskih područja (uključujući i vernakularna) odnosi na svaku grupu zgrada, struktura i otvorenih prostora, uključujući arheološka i paleontološka nalazišta, stvorena od ljudskih naselja u urbanom i ruralnom okolišu, čija je kohezija i vrijednost prepoznata s arheološkoga, arhitektonskog, paleontološkog, povijesnog, estetskog i sociokulturnog stajališta. Pri čemu svako povijesno područje i njegova okolina trebaju biti promatrani kao cjeloviti prostor.*²³

Metode istraživanja uključuju analize referentnih iskustava istraživanja (prepoznavanja, vrednovanja i zaštite) kulturnih krajolika te se sastoje od četiri glavne faze rada koje se moraju prilagoditi promatranom području s njegovim posebnostima: *1. prepoznavanje (identifikacija) krajolika, 2. vrednovanje (valorizacija) krajolika, 3. ocjena osjetljivosti i ugroženosti te 4. izrada plana razvitka, zaštite i korištenja.*

Uz pisanu građu i dokumentaciju, ključni izvori pri istraživanju su grafički i kartografski dokumenti u kojima su ilustrirana povijesna razdoblja. Upravo prikaz razvoja određenog prostora te način njegovog korištenja u određenim povijesnim razdobljima omogućuje uvid u funkcionalne odnose u prostoru koji se temelje na društvenim i gospodarskim vezama i procesima. Najvažniji antropogeni akteri koji određuju izgled kulturnog krajolika su agrarni krajolik, mreža prometnih komunikacija te sustav povijesnih naselja, građevina i graditeljskih sklopova u prostoru (crkve, kapele, dvorci, gospodarstva). Metoda koja se sugerira za stvaranje baze podataka o vrijednostima kulturnih krajolika drži težište na antropogenim sastavnicama te uključivanje tih podataka u planove i programe uređenja prostora što omogućuje potpuniji uvid u prednosti i nedostatke određenih dijelova krajolika.²⁴ Arhitektonski oblici i naselja su glavne antropogene sastavnice krajolika; arhitektura je uvijek bila glavni nositelj slojevitog značenja i visokih vrijednosti određenog prostora kao i prostornog identiteta. Djelovanje čovjeka u prostoru i prirodni elementi čine prostorno jedinstvo koje određuje registar arhitektonskih i regionalnih prostornih oblika.²⁵ Tri osnovna krajolika su prepoznata u Hrvatskoj, a to su Mediteransko područje, Dinarsko i predalpsko te Panonsko područje.²⁶

²² B. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, 2009., str. 90.

²³ UNESCO, 1976., <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/recommendation-concerning-safeguarding-and-contemporary-role-historic-areas>, pregledano: 12. 2. 2023.

²⁴ B. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, M. OBAD ŠĆITAROCI, 2007., str. 264.-265.

²⁵ B. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, M. OBAD ŠĆITAROCI, 2007., str. 266.

²⁶ B. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, M. OBAD ŠĆITAROCI, 2007., str. 267.

6.1. *Zaštita kulturne baštine*

Glavno mjesto unutar zaštite kulturne baštine pripada povezivanju i međusobnom djelovanju službene zaštite: konzervatorske službe, znanstvenih organizacija, akademske zajednice, nevladinog sektora, lokalne zajednice i ostalih sudionika (vlasnika i korisnika). Najveća degradacija kulturne baštine uzrokovana je napuštanjem i nepravilnim održavanjem. Kulturna baština u Hrvatskoj ugrožena je napuštanjem, neodržavanjem te sporom birokracijom koja koči daljnji napredak i stvaranje novog konteksta. Osim toga, autorica navodi kako je jedan od razloga nestajanja baštine i starenje stanovnika, siromaštvo i neriješeni imovinsko-pravni odnosi, baš kao i prekomjerna urbanistička gradnja.²⁷

Uspoređujući razdoblje prije i poslije devedesetih godina 20. stoljeća, uočava se manja vidljivost i utjecaj zaštite kulturne baštine i njezinih nositelja u društvu. Do devedesetih godina prošlog stoljeća politika zaštite je bila u koraku s europskim trendovima zaštite cijelih povijesnih cjelina, gradova i baštine, a danas je ona u Hrvatskoj usmjerena na pojedine zgrade, spomenike i vrijednosti. Međunarodne težnje su usmjerene prema nematerijalnim i prostornim aspektima baštine.²⁸ Tridesetih godina 20. stoljeća, točnije 1931. godine donesena je Atenska povelja na koju se vezala Venecijanska iz 1964. godine, kojima je uspostavljeno prepoznavanje kulturne baštine u kojemu se fokus kreće s pojedinačnog spomenika na šire cjeline i prostorne ambijente. One su započele s kategorijama kao što su pojedinačne zgrade, grupe zgrada, naselja te ambijenata. Danas se baština kao pojam proširila na nematerijalnu baštinu i krajolike; postala je sve obuhvatnija i kompleksnija te uključuje više entiteta uključujući materijalne i nematerijalne aspekte. Baštinu prepoznaje određeno društvo kao skup vrijednosti iz prošlosti, a ona na taj način predstavlja način života zajednice uključujući njezine popratne aspekte poput običaja, tradicije, mjesta, umjetničkih vrijednosti. Baština se dijeli na nematerijalnu, koja uključuje vjerske obrede, usmenu predaju, tradicionalne vještine, različite izvedbene umjetnosti te na materijalnu koja je neodvojiva od nematerijalne, a upravo je cilj projekata zaštite očuvati zajedništvo aspekata nematerijalne i materijalne baštine. Na konferenciji UNESCO-a 1992. godine kulturni krajolici su definirani kao nova vrsta kulturnog dobra nastali međudjelovanjem čovjeka i prirode koja izražavaju ekonomske, kulturne i duhovne sustave i danas zauzimaju središnje mjesto unutar koncepta baštine jer na taj način sudjeluju u stvaranju prostornog identiteta. Baština je istovremeno odraz prošlosti i sadašnjosti, odraz prošlih kulturnih vrijednosti i prilagodba današnjim različitim kulturnim, društvenim i javnim potrebama.

²⁷ B. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, 2013., str. 6.

²⁸ B. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, 2013., str. 7.

Kulturna baština djeluje na razini posjećivanja i upravljanja, interpretacije i istraživanja te zaštite i konzervacije, ali ujedno i stvaranja doživljaja mjesta (*sense of place, genius loci*).²⁹

Okvir zaštite kulturne baštine počiva na konzervatorskim načelima koja su tijekom vremena doživljavala promjene i proširenja, počevši od definicije i obuhvata baštine pa sve do metoda i alata kojima se zaštita provodi. Uvjetovanost konzervatorskim postupcima i metodama tj. metodama očuvanja i upravljanja je važno svojstvo kulturne baštine. Procesom prepoznavanja građevina i mjesta koja ispunjavaju kriterije, svojstva i značenje kulturnog dobra te održavanje aktualnih stavova i vrijednosti, počinju konzervatorski postupci. Proces vrednovanja – valorizacije je postupak utvrđivanja vrijednosti i značaja preciznom uporabom znanstvenih metoda i temeljem podataka prikupljenim za tu svrhu.

Zakonskom zaštitom te stručnim ili javnim vrednovanjem kulturna baština zauzima važno mjesto u društvu. Kao što je već nekoliko puta rečeno, bez čovjeka i društva koje se trudi oko očuvanja, nema zaštite vrijednosti kulturne baštine.³⁰ Kulturni značaj označava ukupnu vrijednost baštine, a produkt je zbroja njegovih estetskih, povijesnih i društvenih vrijednosti za prošle, sadašnje i buduće naraštaje. Kulturni značaj određenog kulturnog dobra (građevine, krajolika), sadržan je u njegovoj materijalnoj građi, obliku, smještaju i okolini, sadržajima i funkciji te raznim duhovnim značenjima. Baština je sačuvana radi simbola i poruka kojima ostvaruje komunikaciju u sadašnjosti i prenosi budućnosti. Upravo je stupanj kulturnog značaja baštine najznačajniji čimbenik pri oblikovanju mjera zaštite i pristupa budućem razvoju. Bez prepoznavanja i vrednovanja kulturnog značaja i suštinskih svojstava, neprimjernih postupcima i metodama kulturna dobra i njihova vrijednost bila bi oštećena ili izgubljena. Glavni cilj pri zaštiti kulturne baštine je upravo čuvanje i njegovanje njezinog značenja među pojedincima i društvenim grupama, uz fizičke postupke konzervacije i materijalne zaštite.³¹

Uz činjenicu kako se u Hrvatskoj nalaze brojne vrste kulturnih krajolika, oni nisu u dovoljnoj mjeri prepoznati i zaštićeni, no iako nisu zaštićeni od strane zakona, postoje bilješke u brojnoj literaturi i istraživanjima. Razlog zašto je njihovo prepoznavanje i zaštita u početcima stoji u činjenici kako unatoč zakonima nije uslijedila detaljnija razrada standarda i kriterija njihovog prepoznavanja i vrednovanja za potrebe upisa u Registar kulturnih dobara Hrvatske.

²⁹ B. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, 2013., str. 8.

³⁰ B. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, 2013., str. 9.

³¹ B. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, 2013., str. 10.

7. Određenje kulturnog krajolika u međunarodnim poveljama

Pojmovi krajolik i kulturni krajolik kao koncepti pojavljuju se već sredinom 19. st., no pojam kulturni krajolik postaje općeprihvaćen u uporabi unutar konzervatorskih krugova nakon donošenja *Konvencije o zaštiti svjetskog kulturnog i prirodnog naslijeđa*, usvojene 1972. godine na Generalnoj konferenciji UNESCO-a. Konvencija je prepoznata kao međunarodni dokument za prepoznavanje i zaštitu kulturne i prirodne baštine iznimne vrijednosti, no realizirana je tek 1992. godine kad je Konvencija postala prvi međunarodni pravni instrument za zaštitu kulturnih krajolika nadopunom kriterija. Pojam kulturnih krajolika se razvijao i proširivao od prve ideje krajolika o mjestu što je spomenute 1972. godine prvi puta bila prepoznata mjesta (*site*) kao dobra iznimnog značaja.³²

Odbor svjetske baštine, kao odgovoran za začetak metode praktične primjene koncepta krajolika, s jedne strane preuzeo je koncept kulturnog krajolika s područja kulturne geografije, a s druge strane, ideju o potrebi očuvanja prostorne baštine, odnosno okoline povijesnog spomenika što se razvijalo u konzervatorskoj sredini i krugovima UNESCO-a, od *Venecijanske povelje* 1964., *Washingtonske povelje* ICOMOS-a, 1987., *Preporuke o očuvanju i suvremenoj ulozi povijesnih područja*, 1976.³³

Kulturni krajolik kao novi entitet naslijeđa, postao je okvir za prepoznavanje mnogih mjesta koja utjelovljuju obilježja i kombinacije te međudjelovanje kulturnih i prirodnih čimbenika. Prema definiciji UNESCO-a, kulturni krajolici *predstavljaju složena djela prirode i čovjeka, prikazuju razvoj ljudskog društva i naselja tijekom vremena, pod utjecajem fizičkih ograničenja i/ili mogućnosti svojeg prirodnog okoliša te vanjskih i unutarnjih društvenih, ekonomskih i kulturnih snaga*.³⁴ Uz to, obuhvaćaju *raznolike pojavnosti međudjelovanja čovjeka i njegova prirodnog okoliša*.³⁵ Karakteristika kulturnih krajolika kao jasno određenih područja je da su oni *iznimna i jedinstvena dobra, koja reprezentiraju složeno djelo čovjeka i prirode te imaju sposobnosti ilustrirati bitne i različite kulturne elemente takvih regija*. Navedeni se pojašnjeni stavovi zasnivaju na Sauerovoj klasičnoj definiciji da su *kulturni krajolik oblikovale kulturne grupe iz prirodnog krajolika. Kultura je sredstvo, prirodni prostor - medij, a kulturni krajolik je rezultat*.

³² B. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, 2015., str. 179.

³³ B. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, 2012., str. 48.

³⁴ B. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, 2012., str. 48.

³⁵ UNESCO, 1992., <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000133121>, pregledano: 10. 2. 2023.

Tematikom zaštićenih područja bavila se i Međunarodna organizacija za očuvanje prirode i prirodnih resursa, IUCN, prije donošenja *Konvencije o zaštiti kulturnog i prirodnog naslijeđa*, prema čijim kriterijima ta područja uključuju kulturne krajolike i krajolike mora kao rezultat djelovanja čovjeka i prirode. Kako definicija kulturnog krajolika treba biti u skladu sa svim kulturama svijeta različitih obilježja, na konferenciji UNESCO-a 1992. godine iznesena je teza kako kulturni krajolici *ilustriraju razvoj ljudskog društva i naselja tijekom povijesti, pod utjecajem fizičkih ograničenja i/ili mogućnosti*. Oni trebaju biti izabrani na temelju jasno određenog geografskog područja, povijesnih i ekoloških obilježja što dovodi brisanje podjela koje odvajaju kulturno od prirodnog naslijeđa.³⁶

Na *Konferenciji o autentičnosti*, održane u Nari 1994. godine, uz autentičnost kao jedno od svojstva iznimne vrijednosti, uveli su i kontekstualnost na način kako povijesno mjesto (*Site*) koje sadrži i krajolik također treba biti prepoznato u širem fizičkom, društvenom i povijesnom okruženju. Nadalje, ključni termin pri određenju kulturnog krajolika je njegova cjelovitost-integritet koji bi trebao biti povezan s karakteristikama koja su valorizirana na cjelokupnom području i u pojedinačnim jedinicama.³⁷ *Deklaracija o očuvanju okoline mjesta i struktura kulturnog naslijeđa*³⁸ i *Vienna Memorandum*³⁹ iz 2005. godine, uz navedeno, govore kako povijesna područja u koja ulaze i kulturni krajolici, proizvode svoje značajke i karakter iz raznih međuodnosa sa svojim fizičkim, duhovnim, vizualnim i ostalim kulturnim okolinama i kontekstima. Radi toga je potrebno raditi na razvoju planske strategije za zaštitu područja koja oblikuju prostor kulturnog naslijeđa. Priznavanjem kulturnih krajolika kao kulturnih dobara velikom broju mjesta, odnosno krajolika je pružena mogućnost ispunjavanja kriterija iznimne vrijednosti te se tim putem određena mjesta mogu izdvojiti od svoje okoline i postati spomenikom rada zajednice određenog vremenskog perioda. Time se u kulturnom krajoliku utjelovljuje rad brojnih nepoznatih graditelja.⁴⁰

Kada je *Konvencija o zaštiti svjetskog kulturnog i prirodnog naslijeđa* realizirana 1992. godine, prepoznate su tri glavne kategorije: krajolik koji je oblikovan sa svjesnom namjerom čovjeka, organski razvijeni krajolik: reliktni i kontinuirani te asocijativni krajolik.⁴¹ No, postojanje tri kategorije kulturnih krajolika se kroz svoju primjenu pokazala nedovoljnom; poneki primjeri kulturnih krajolika svojim odlikama pokazuju više od jedne kategorije

³⁶ B. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, 2012., str. 49.

³⁷ B. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, 2012., str. 50.

³⁸ ICOMOS, 2005., <https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/xian-declaration.pdf>, pregledano: 10. 2. 2023.

³⁹ UNESCO, 2005., <https://whc.unesco.org/archive/2005/whc05-15ga-inf7e.pdf>, pregledano: 10. 2. 2023.

⁴⁰ B. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, 2012., str. 50.

⁴¹ B. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, 2015., str. 181.

propisane *Operativnim smjernicama UNESCO-a*. Predloženo je da se kategorija kulturnih krajolika zbog povezanosti između čovjeka i prirodnog okruženja, određuje i prema kriteriju *IV Smjernica, kao iznimna vrijednost tipa građevine, arhitektonskih i tehnoloških sklopova i krajolika koji ilustriraju značajno stanje u povijesti čovječanstva* te se time otvara prostor za nova razmatranja i prepoznavanja novih kulturnih krajolika kao arhitektonska i povijesna urbana područja.⁴²

Što se tiče stanja pravne zaštite krajolika u Hrvatskoj, neprimjereno je jer ne osigurava dovoljnu mjeru zaštite krajolika kao bitnog elementa prostornog identiteta Hrvatske. Uz donošenje *Europske konvencije o krajoliku* i *Zakona o potvrđivanju Konvencije o europskim krajobrazima* nema drugih dokumenata i jedinstvenog zakona o krajolicima, već se ovim pitanjem pristupa sa stajališta nekoliko disciplina, uglavnom zaštite prirode. Stav proizlazi jer se u istraživanjima težište u prirodnim disciplinama postavlja na prirodne odlike, u tehničkim na vizualne i estetske, a u društvenim na perceptivne značajke. Uz to, i dalje je prisutna neusklađenost oko značenja i terminologije pojmova krajolik, krajobraz i pejzaž.⁴³ Problematika krajolika u Hrvatskoj još uvijek nije shvaćena sveobuhvatno prema zamisli i načelima *Europske konvencije o krajoliku*. Postojeća zakonska zaštita krajolika u okviru nekoliko zakona u Hrvatskoj nije u dovoljnoj mjeri međusobno usklađena, što se najviše odražava na stanju uređenja prostora i izgledu krajolika. Uz *Zakon o potvrđivanju Europske konvencije o krajoliku* postoje još četiri glavna zakona i dokumenti koja uređuju pitanje krajolika iz područja: zaštite prirode i kulturnog naslijeđa, zaštite okoliša te prostornog uređenja. To su: *Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara*, *Zakon o prostornom uređenju*, *Zakon o zaštiti prirode* i *Zakon o zaštiti okoliša*.⁴⁴

⁴² B. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, 2012., str. 52.

⁴³ B. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, 2015., str. 53.

⁴⁴ B. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, 2015., str. 54.

8. Spomenici kulturne baštine Zadarskog zaleđa

Spomenici kulturne baštine Zadarskog zaleđa pripadaju skupini organski razvijenih krajolika, odnosno krajolicima posvećenih prostora (sakralni krajolici) u koje se ubrajaju religijske građevine određenog prostora, a pri oblikovanju i organizaciji koriste pogodnosti i karakteristike geografskog smještaja. Sakralni krajolici ljudska su tvorevina, a značajno obilježje ove skupine krajolika je postojanje kontinuiteta lokacije kroz prapovijesna i povijesna razdoblja o čemu svjedoče brojna posvećena mjesta antičkog razdoblja čije se postojanje nastavlja u izgradnji kršćanskih sakralnih objekata, često građenih na istaknutim položajima.⁴⁵

Na širem prostoru Bukovice i Ravnih kotara nalazi se veliki broj vrijednih kulturno–povijesnih spomenika od razdoblja antike i srednjovjekovnog razdoblja pa sve do danas. U nastavku slijedi kratki povijesni pregled te prikaz sakralne arhitekture podijeljene u tri skupine prema prostornoj pripadnosti.

8.1. *Benkovac*

U Benkovcu, koji se smatra središtem Ravnih kotara, nalaze se prvi tragovi života koji datiraju iz vremena neolita, odnosno mlađeg kamenog doba (6000. – 2500. g. pr. Kr.). Za vrijeme brončanog i željeznog doba vladaju Liburni koji dolaskom Rimljana padaju pod njihovu vlast. Rimljani osnivaju nova naselja i vrše proces romanizacije na domorodačko stanovništvo te se upravo na ovim prostorima nalaze brojni ostatci gradske arhitekture iz nekoliko razdoblja poput ostataka rimsko–liburnskog grada Asseria (Podgrađe), ostataka antičkih i srednjovjekovnih gradova Nadina (*Nedinum*) i Karina (*Corinium*).⁴⁶ Kršćanstvo prodire od 4. stoljeća kada nastaju prve crkve, no dolaskom Avara i Slavena u 7. stoljeću život kršćana zamire. Početkom 9. stoljeća car Karlo Veliki odlučuje preuzeti Jadran od Bizanta akcijom u kojoj sudjeluju Hrvati koji se trajno naseljuju na ove prostore i prihvaćaju kršćanstvo koje se nastavlja širiti. Stvaranjem snažnije državne zajednice i jačanjem kristijanizacije, izgrađuju se novi crkveni objekti i obnavljaju stari. Povijest grada Benkovca počinje 1468. godine izgradnjom utvrde Kaštel Benković od hrvatske plemićke obitelji Benković na čelu s Ivanom Benkovićem.⁴⁷

Prva u nizu pregleda je crkva sv. Ante, sveca zaštitnika grada Benkovca, smještena je iza zid benkovačkog Kaštela. Crkva je jednobrodna čije je pročelje razvedeno s ulazom, tri manja

⁴⁵ B. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, 2012., str. 62.

⁴⁶ M. ĆURKOVIĆ, 2014., str. 63.

⁴⁷ M. ĆURKOVIĆ, 2014., str. 64.

prozora te preslicom za zvona, dok je bočna fasada rastvorena polukružnim prozorom. Radi natpisa na oltaru i baroknih detalja izgradnja crkve se smješta u 1743. godinu, no prema tumačenju fra Stanka Bačića crkva je vjerojatno građena prije Kaštela, a spomenute godine je podignut oltar. Tvrđnji pridonose i pronađeni dokumenti o obnovi crkve 1726. godine kada je doživjela stilske promjene iz gotičkog oblikovanja u barokno izdanje. Crkva je danas zaštićeno kulturno dobro Kulturno dobro nacionalnog značenja.⁴⁸

U istočnom dijelu Benkovca sagrađena je krajem 19. st. crkva sv. Jovana, historicističko neobizantskog stila. Riječ je o crkvi križnog tlocrta s kupolom postavljenom na osmerostranom tamburu na sjecištu krakova. Bočni krakovi križa su zaobljeni, a na istočnom dijelu iza apside se izdiže zvonik. Natpis nad bočnim ulazom sadrži godinu izgradnje 1885., vrijeme vladavine austrougarskog cara i kralja Franje Josipa I. Na mjestu izgradnje ove crkve sv. Jovana bilježi se postojanje starije crkve sv. Ivana, kojoj je također prethodila jedna srednjovjekovna crkva sv. Vida na lokalitetu Vuković.⁴⁹

Drugačija vrsta sakralnog objekta je Mauzolej obitelji Meštrović koji se nalazi na benkovačkom gradskom groblju te je riječ o obiteljskom mauzoleju kojega je dao sagraditi Ivo Meštrović 1905. godine što nam potvrđuje upisana godina u natpisu nad ulazom. Kapela Meštrović je pravokutna građevina, jednostavnog oblikovanja s dvoslivnim krovom. Na svakom bočnom zidu nalazi se jedan manji četvrtasti otvor. Pročelje je oblikovano u bogatom secesijskom stilu, aktualno u to vrijeme izgradnje. Grobnicu je sagradio i likovno oblikovao kipar Ivan Rendić te danas ima status zaštićenog kulturnog dobra.⁵⁰

U selu Šopot blizu Benkovca nalazi se arheološki lokalitet Crkvina na kojemu se nalaze ostatci srednjovjekovne crkve koja je danas statusa zaštićenog kulturnog dobra. Danas su vidljivi temelji te ulomci kamene oltarne pregrade koji su obogaćeni pleterom i tekstem na latinskom jeziku. Važnost ulomaka se iščitava u tekstu u kojemu se spominje ime hrvatskog kneza Branimira što ujedno označava po prvi put pojavljivanje hrvatskog imena na kamenom spomeniku. Natpis s oltarne pregrade je pronađen u crkvi čiji temelji pripadaju kasnijem

⁴⁸ J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2010., str. 20.

⁴⁹ J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2010., str. 22.

⁵⁰ J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2010., str. 24.

periodu, stoga neki smatraju da je crkva koju je dao sagraditi knez Branimir u 9. st. negdje u blizini.⁵¹

U naselju Perušić nalaze se dvije crkve, a to su crkva sv. Jurja te crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije. Crkva sv. Jurja najstarija je crkva u Perušiću i ujedno prva mjesna župna crkva podignuta u razdoblju 12. ili 13. stoljeća. Brojne promjene i obnove je doživjela između dva svjetska rata pri čemu je otvoren novi ulaz u crkvu što je u obnovi kasnije vraćeno u prvobitno stanje. Nad ulazom se nalazi zvonik na preslicu, prostor crkve je nadsvođen te su unutarnje plohe zidova razvedene lezenama i slijepim lukovima. Na zid crkve je naslonjena stara župna kuća iz 1729. godine na mjestu na kojemu se nalazila još starija župna kuća izgrađena istovremeno s crkvom u 12. ili 13. st.⁵²

Crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije nalazi se na groblju u Perušiću blizu ostataka srednjovjekovnog kaštela te je riječ o zaštićenom kulturnom dobru. Danas je vidljiv pločnik crkve s nekoliko nadgrobnih ploča, nadgrobnih spomenika, krstionica te dio zida svetišta kao rezultat u stradavanja u posljednjem ratu. Crkva kao i Kaštel prvi put se spominju 1449. g. te se pretpostavlja kako je crkva izgrađena u 14. ili 15. st. u gotičkom oblikovnom izdanju kao jednobrodna građevina s pravokutno oblikovanom apsidom i nadsvođena šiljastim svodom s pojasnicama. Obnovljena je i produženih gabarita u 18. st. U toj obnovi je bila obogaćena preslicom na pročelju te polukružnim prozorima. U crkvi se nalazio barokni oltar sa slikom Uznesenja Marijina iz 1845.g.⁵³

Na groblju u Kolarini kod Perušića nalazi se crkva sv. Petke te karakteristikama dijeli pripadnost skupini crkava iz tog vremena kao što su crkva sv. Ivana u Banjevcima i sv. Mihovila u Vukšiću, a riječ je o romaničkim jednobrodnim građevinama s poluoblom apsidom i nadsvođene poluvaljkastim svodom. Prvobitno izdanje crkve sv. Petke je znatno izmijenjeno, a najbolje je očuvan portal romaničkih osobina. Datira se u period 12./13. st. te je prvotno bila posvećena sv. Jurju, a od 18. st. koriste ju pravoslavni vjernici koji su dodali ikonostas nastao u dvije faze, starija s kraja 18. i početka 19. st. te novija 1892. g. kada ga je dovršio slikar Dane Petranović.⁵⁴

⁵¹ J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2010., str. 26.

⁵² J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2010., str. 28.

⁵³ J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2010., str. 30.

⁵⁴ J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2010., str. 36.

Na mjestu nekadašnjeg rimskog foruma u srcu Asserije, u današnjem Podgrađu nalazi se crkva sv. Duha. Riječ je o jednobrodnoj izduljenoj crkvi s kvadratno oblikovanom apsidom te asimetričnog pročelja s tankom preslicom za zvono. Iznad glavnih vrata na pročelju se nalazi otvor oblika križa, a drugi ulaz se nalazi na južnom zidu. Kako nema žbuke vidljiva je kamena građa, način obrade i slaganja kamena. Crkva je sagrađena 1700. g. nakon odlaska Osmanlija i to na ostacima romaničke crkve sv. Pavla koja je u vrijeme Osmanlija bila razrušena. Prije romaničkog sloja crkve, tu se nalazila starokršćanska crkva s kvadratnim narteksom koji je u vrijeme prvih kršćanskih zajednica na Asseriji prvotno bio kršćanski mauzolej. Pravokutna apsida je zamijenila nekadašnju oblu koju je crkva imala u svim svojim fazama.⁵⁵

Na groblju u selu Vukšić smještena je crkva sv. Mihovila, a riječ je o jednobrodnoj crkvi s produženim pravokutnim svetištem i preslicom na pročelju. Prije ove crkve, pretpostavlja se kako je postojala predromanička ili starokršćanska građevina. Produženo svetište je zapravo izvorna crkva sv. Mihovila iz 12. ili 13. st. Ona je imala poluoblu apsidu i poluvaljkasti svod. Današnje izdanje crkve je rezultat nekoliko pregradnji koje su se dogodile nakon prestanka ratovanja s Osmanlijama. Nekadašnja apsida je srušena, a prvotna crkva je postala svetište novoj današnjoj. Korišteni su isti oblici prozora i vrata.⁵⁶

Kula Atlagić nalazi se na mjestu nekadašnjih srednjovjekovnih sela Bojišta, Opatije i Tihlića, a njezino ime koje se spominje od kraja 17. st., potječe od obitelji Atlagić koja je imala svoju kulu. Ovdje se nalaze dvije crkve, a to su crkva sv. Nikole i crkva sv. Petra.

Crkva sv. Nikole, prvotno posvećena sv. Mateju, smještena je na groblju. Riječ je o gotičkoj crkvi šiljastog svoda koji nadsvođuje brod i svetište. Velika preslica se izdiže iznad pročelja, a njezina je zanimljivost u tome što su na bočnom portalu crkve uzidani podaci o naručiteljima, majstorima i vremenu gradnje, tj. ugovor o gradnji: crkva je dovršena 25.10.1446., majstori Vuk, Nikola i Juraj iz Zadra te je danas zaštićeno kulturno dobro Kulturno dobro nacionalnog značenja.⁵⁷

Crkva sv. Petra sagrađena je u 11. st. te je zaštićeno kulturno dobro. Za razliku od velikog broja drugih crkvi na ovom prostoru iz vremena predromanike i romanike sačuvala svoj izvorni

⁵⁵ J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2010., str. 46.

⁵⁶ J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2010., str. 70.

⁵⁷ J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2010., str. 78.

izgled. Nakon devastacije početkom devedesetih godina 20. stoljeća, crkva je rekonstruirana 1999./2000.g. Radi se o jednobrodnoj crkvi pravokutne apside kojoj bijela boja doprinosi jednostavnosti i čistoći, a zanimljiv je način raščlanjivanja zidova, pri čemu bočne zidove razvode četiri lezene na tri plohe koje su povezane visećim arkadama. Tijekom obnove u zidovima crkve pronađen je velik broj ulomaka reljefa s pleternim elementima.⁵⁸ Arheološka iskopavanja uz crkvu sv. Petra provedena su od 13. listopada do 2. prosinca 1997. g. Pri ovom postupku istražena je unutrašnjost crkve te prostor uz sjeverni, zapadni i južni zid u širini od dva metra. Istočno od zida apside istraživanje je provedeno na površini veličini 8 x 6,5 metara te su ova iskopavanja doprinijela novim otkrićima o arhitekturi i skulpturi crkve, te je uz to istraženo 85 grobova.⁵⁹ Južni zid crkve sv. Petra otkriva odlike rane romanike, koje nisu bile prisutne u sjevernom zidu. Kada su temelji otkriveni, ispostavilo se kako su i sjeverni i južni zid bili izvorno raščlanjeni lezenama. Pretpostavlja se kako je prvotni sjeverni zid propadao zbog položaja na litici te je zamijenjen novim, čemu ide u prilog ostatci prigradenog zida napravljenog od nepravilnog kamena poveznog žbukom. On je prekrrio grob 74 na njegovoj južnoj strani, te je kasnije djelomično prekriven grobom 60 u kojemu je pak pronađen *piccolo* dužda Enrica Dandola iz Venecije (1192.-1205.) te ova okolnost može uputiti na vrijeme prigradnje. Novi sjeverni zid je vjerojatno izgrađen u 17. st. nakon velikog uništenja crkve. Iskopavanjima je utvrđeno kako ni na mjestu gdje se nalazila ranoromanička crkva ni u njezinom okruženju nije pronađeno arhitektonskih ostataka koji bi upućivali na postojanje starije građevine koja se nalazila prije crkve. No, u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu nalaze se ulomci skulpture predromanike te natpisi iz 9. st. koji dolaze s nalazišta uz crkvu sv. Petra. Za one, za koje postoje podaci o bližim okolnostima otkrića, navodi se da su bili uzidani u pročelje crkve. Također i svi ulomci skulpture, koji su došli u Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, nakon posljednjih iskopavanja 1997. godine, a među kojima je znatan broj onih koji pripadaju predromaničkom razdoblju, izvađeni su iz miniranih zidova crkve, u koje su bili uzidani kao spolija. Stoga, građevinu kojoj su pripadali valja potražiti na drugom mjestu.⁶⁰

⁵⁸ J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2013., str. 88.

⁵⁹ M. PETRINEC, 2000., str. 219.

⁶⁰ M. PETRINEC, 2000., str. 221.

U naselju Korlat nalaze se dvije crkve statusa zaštićenog kulturnog dobra, a riječ je o crkvi Uznesenja Blažene Djevice Marije i o crkva sv. Jerolima.

Crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije ("Runjavica" na groblju) nalazi se na mjestu mjesnog groblja u Korlatu. U listopadu 1991. godine je doživjela devastaciju, a danas su vidljivi zidovi crkve, odnosno vanjski gabariti u punoj visini. Riječ je o jednobrodnoj crkvi s polukružnom apsidom, jednostavnim pročeljem koje je imalo zvonik na preslicu za dva zvona. Sjeverni zid i apsida izgrađeni su od kamenih blokova, a još uvijek je sačuvan luk koji je povezivao brod i apsidu.⁶¹ Uz glavni ulaz, postoji i ulaz s južne strane zanimljiv radi natpisa uklesanog u ploču pravokutnog oblika pisan glagoljicom. Južni zid je rastvoren s dva polukružna prozora, tipični elementi baroknog oblikovanja. Upravo nas taj natpis navodi na godinu izgradnje 1751. kada je zapravo crkva doživjela obnovu i biva barokizirana nakon stradanja u vremenu ratovanja s Osmanlijama, kao i brojne druge crkve ovih krajeva. Crkva je opet stradala u posljednjem ratu kao i bliska crkva sv. Jerolima. Na ovom mjestu koji nosi ime Sv. Nediljica, prethodno je postojala crkva sv. Marije iz 11. st. koja je srušena sa zemljom za vrijeme osmanskih napada krajem 15. st.⁶²

Crkva sv. Jerolima uništena je u posljednjem ratu, a datira iz perioda 12./13. st. kao romanička crkva s poluvaljkastim svodom. Nalazila se uz *Via Magna* te je povezivala gradove Nin i Knin.⁶³ Na južnom dijelu područja nalaze se ostatci crkve dimenzija 8,2 x 4,8m. Istraživanje sondama je pokazalo kako postoji 15 grobova od kojih je 13 istraženo. U ruševnim ostacima pronađene je velik broj ulomaka crkvenog namještaja što ukazuje na postojanje objekta iz vremena ranijeg srednjeg vijeka na istom mjestu ili u blizini. Pronađeni su zidovi i kameni ulomci te sitni materijal iz rimskog doba. Istraživanje je dovelo do zaključka kako je ova crkva nastala na području rimskog objekta gospodarske namjene čiji su ostatci zabilježeni južno i jugoistočno od crkve.⁶⁴

U mjestu Biljane Gornje smještena je crkva sv. Georgija koja se prvi put spominje 1324. g. pod nazivom crkva sv. Jurja, a od prijelaza 17. na 18. st. koriste ju vjernici pravoslavne vjeroispovijesti. Riječ je gotičkoj jednobrodnoj crkvi presvođenoj šiljastim svodom koji je ojačan kamenom pojasnicom. Na pročelju se nalazi zvonik „na preslicu“ te rozeta postavljena iznad ulaza. U 18. st. nakon odlaska Osmanlija kao što je slučaj i kod velikog broja drugih

⁶¹ J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2010., str. 86.

⁶² J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2010., str. 88.

⁶³ J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2010., str. 90.

⁶⁴ R. JURIĆ, 2007., str. 270.

sakralnih objekata, crkva doživljava promjene poput produženja i širenja broda zbog čega je srušena izvorna apsida.⁶⁵

Dokumentirana povijest Karina seže u predrimsko vrijeme te je vrlo slojevito građena od strane brojnih Ilira, Slavena, Osmanlija i Mlečana. Iz vremena Ilira pronađeni su ostatci keramike i dijelovi hrama božice Latre. Rimljani su današnji Karin prozvali *Corinium* u kojemu su sagradili amfiteatar.⁶⁶ Spomenik karinske kulture i prošlosti smješten je na obali, a riječ je o Franjevačkom samostanu. Podignut je u 15. st., a na njegovom mjestu ili vrlo blizu samostana nalazio se stariji benediktinski samostan. Franjevački samostan Blažene Djevice Marije je doživio brojna oštećenja za vrijeme osmansko-mletačkih sukoba, a temeljito je obnovljen početkom 18. st. Za vrijeme obnove u 18. st. samostanskoj zgradi dograđen je drugi kat na već postojeći prvi kat i prizemlje. U obnovi su umjesto gotičkih oblika prevladali barokni tako da su zidnu plohu rastvorili polukružnim prozorima. Uz jednobrodnu crkvu gotičkog stila smješten je mali klaustar koji je za vrijeme posljednjeg oružanog sukoba gotovo u potpunosti uništen. Obnovljen je zahvaljujući trdom i radom konzervatora i redovnika. Danas je ovaj samostan najstariji samostan franjevačke provincije Presvetog otkupitelja.⁶⁷

Crkva sv. Kirika i Julite u Karinu Donjem podignuta je 1537. godine i predstavlja jedinstvenu posvetu na prostoru Dalmacije; naime sagrađena je u čast sina i majke, “ikonijjskih mučenika”, kršćana pogubljenih za vrijeme cara Dioklecijana (285. – 305.), a podrijetlom su iz maloazijskog grada Ikonije. Crkva ima izduženu lađu koja završava polukružnom apsidom na istočnoj strani, a njezina unutrašnjost je bila obogaćena italo-kretskim ikonama. Dominantni zvonik izgrađen je 1836. g. što potvrđuje natpis na pročelju. Za oslikavanje ikonostasa bio je zadužen Danilo Petranović.⁶⁸

Brgud je naselje gornje Bukovice smješteno desetak kilometara sjeveroistočno od Benkovca. Prostorno najbolje definiran srednjovjekovnom kulom cilindričnog oblika i crkvom sv. Lazara koja je prvotno sagrađena 1682. godine. Današnja crkva sv. Lazara dovršena je 1861. g. što potvrđuje natpis na južnom portalu crkve gdje se uz godinu nalaze i tri inicijala napisana latinicom. Radi se o jednobrodnoj crkvi s polukružnom apsidom na istoku i zvonikom na

⁶⁵ J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2010., str. 104.

⁶⁶ J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2010., str. 118.

⁶⁷ J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2010., str. 120.

⁶⁸ J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2013., str. 130.

preslicu na zapadu. Zidove apside rastvaraju tri uske monofore, dok su ostali otvori izvedeni kao okulusi. Ikonostas je činio nekoliko slikanih ikona nepoznatog autora.⁶⁹

Crkva sv. Ivana Krstitelja je zaštićeno kulturno dobro i smještena je na groblju na uzvisini u mjestu Medviđa. Vrlo je zanimljiva zbog svog smještaja u podnožju velike stijene koju nadvisuje zvonik na pročelju crkve. Radi se o jednobrodnoj crkvi tlocrta izduženog pravokutnika (dimenzije 12,50 x 4,80 m) s pravokutnom apsidom šiljastog svoda na istočnoj strani te dvostrešnim krovom prekirvenim kamenim pločama. Arheološkim istraživanjima obavljenim za vrijeme rekonstrukcije crkve (2012.-2016.) potvrđena je pretpostavka analize slomljenog svoda apside kako crkva datira iz srednjeg vijeka te se na osnovu nalaza može datirati u 13./14. st., a zvonik i produženi dio prema stijeni s pročeljem u 17. st.⁷⁰ Plohe zidova nisu raščlanjene, a zapadno pročelje nalazi se uz stijenu, stoga nema nikakvih otvora, no crkva ima iznimno visok zvonik na preslicu s jednim otvorom. U crkvu se ulazi portalom na južnom zidu te je uz nju otkriveno srednjovjekovno groblje s četrdesetak stećaka. Crkva je primjer izuzetnog izuzetan arhitektonskog spomenika i jedinstvenog u Zadarskoj županiji zbog svih svojih karakteristika.⁷¹

Crkva sv. Martina je zaštićeno kulturno dobro te se njezini ostatci nalaze groblju u Lepurima i datira se u period 14./15. st. Jedan je od sakralnih objekata razrušenih do temelja 1992. g. za vrijeme srpske okupacije kada je bila minirana, nakon čega su istraživanja pokazala da je bila sagrađena unutar ranokršćanske crkve. Ona je bila pravokutna građevina s longitudinalnom osi koja je iznutra imala polukružnu apsidu, a izvana poligonalnu, podignute u 5. stoljeću. U 6. st. su nastale prigradnje sa sjeverne i južne strane te prostor predvorja. U 9. st. prostor je preoblikovan te su prigradnje s bočnih strana postale kapele s polukružnim apsidama, a u južnoj je bila smještena krstionica. U predvorju je izgrađena galerija na četiri pilastra, a izgradnjom zvonika i westwerk.⁷² Nakon oslobođenja započelo se s intenzivnim raščišćavanjem ruševina i ostataka te s pripremanjem za obnovu crkve. Srušena crkva sv. Martina bila je jednostavna pravokutna građevina s pravokutno oblikovanom apsidom na istočnoj strani i preslicom na pročelju, a nalazila se po sredini groblja. Ivo Petricioli je uočio i upozorio na vidljive rimske spolije u zidovima crkve. Isto tako uočio je neke stilske elemente koji su se

⁶⁹ J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2013., str. 132.

⁷⁰ Registar kulturnih dobara, <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-7035>, pregledano: 3. 8. 2022.

⁷¹ J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2010., str. 174.

⁷² Registar kulturnih dobara, <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-4199>, pregledano: 1. 8. 2022.

vezivali za razdbolje kasne romanike, no pretpostavlja se kako je crkva doživjela veće pregradnje krajem 17. ili 18. st. te nije privukla pažnju istraživača.⁷³

8.2. *Obrovac*

Uz Benkovac, treba spomenuti Obrovac kao jedno od središta Bukovice i Ravnih kotara. Zbog dobrog prirodno–geografskog položaja Obrovac je bio vrlo važno trgovačko središte sjeverne Dalmacije, a tijekom srednjeg vijeka glavna prometnica koja je povezivala sjevernu Dalmaciju i Jadran s prostorom Like i Pounja. Blizu njega nalazi se Cvijina gradina (*Ansiium?*), ostaci srednjovjekovne utvrde Kličevica, Stari Obrovac, Zelengradina, Islam te bogata srednjovjekovna sakralna arhitektura.⁷⁴

Crkva sv. Josipa u Obrovcu je zaštićeno kulturno dobro, datira u 15. st. te je obnovljena 1794. g. u baroknom stilu. Crkva je jednobrodnog pravokutnog tlocrta s pravokutno oblikovanom apsidom smještenoj na istočnoj strani. Na pročelju iznad portala se nalazi natpis s podacima o obnovi crkve koja je bila krajem 18. st.⁷⁵ Plohe bočnih zidova crkve su rastvorene s dva barokna otvora oblika polumjeseca koji se također nalaze i na zidovima apside. Zvonik je djelomično vezan za pročelje te mu je monofora na katu zazidana, treći kat rastvoren s dva lučna otvora na svakoj strani, a kraj mu čini kamena piramida. Apsida je pregradom podijeljena u dva prostora, sakristiju i dio u kojemu je smješten oltar posvećen sv. Josipu. U ratnom razdoblju, godine 1991. unutrašnjost crkve je stradala te je uništeno krovništvo i crkveni inventar. Unutrašnjost ovog sakralnog objekta krasila su dva drvena kora, tri kamena oltara te dvije drvene propovjedaonice baroknog oblikovanja koje su bile simetrično postavljene na uglove zidne stijene koja je dijelila naos i apsidu.⁷⁶

Crkva sv. Trojice je središte parohije u Obrovcu. Izvorna crkva sv. Trojice bila je sagrađena 1765. g. kao jednobrodna crkva uz koju se nalazilo i groblje. Crkva je srušena 1834. g. te je krajem 19. st. ponovno izgrađena u većim gabaritima. Riječ je o jednobrodnoj sakralnoj građevini koja na istočnoj strani završava polukružnom apsidom. Središnji kvadratni dio naosa odijeljen je polustupovima i lukovima od pravokutnih traveja na istočnoj i zapadnoj strani. Bočni zidovi centralnog dijela naosa rastvoreni su s tri pravokutna otvora, složeni jedan do

⁷³ N. JAKŠIĆ, 2000., str. 189.

⁷⁴ J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2010., str. 10.

⁷⁵ Registar kulturnih dobara, <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-1224>, pregledano: 2. 8. 2022.

⁷⁶ J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2010., str. 132.

drugoga s lučnim završetkom čime se dobiva izgled trifore, a dva izdužena lučna prozora otvaraju zidne plohe ostalih traveja naosa. Oltarni prostor u plitkoj apsidi je uzdignut i odvojen drvenim ikonostasom te prekriven polukalotom.⁷⁷

Istočno od Obrovca u mjestu Kaštel Žegarski smještena je mjesna crkva sv. Georgija podignuta 1987. godine na temeljima građevine koja datira iz početka 17. stoljeća. Jednostavna crkva sadrži neoromanički zvonik na preslicu i bifore koje rastavljaju zidne plohe bijelog kamena. Ikonostas uljepšava sakralni objekt uz kojega se uz velike ikone na platnu nalaze i starije za koje se pretpostavlja da potječu iz starije crkve.⁷⁸

Mjesto Kruševo obogaćeno je s crkvama sv. Kuzme i Damjana, župnom crkvom sv. Jurja i starom crkvom istog titulara. O izgradnji crkve sv. Kuzme i Damjana nema pouzdanih podataka. Crkva je jednostavnog tlocrta s polukružnom apsidom, na čijem je pročelju tijekom 20. st. dodana betonska preslica sa zvonom što je naštetilo izvornom izgledu crkve.⁷⁹

Župna crkva sv. Jurja nalazi se sjeverno od groblja i stare crkve sv. Jurja. Poznat je podatak da je crkve posvećena 1913. g., no točna godina izgradnje nije poznata. Crkva je doživjela više obnova tijekom 19. i 20. st.; mramorni oltari su podignuti početkom 20. st., te je oko crkve napravljen dvorišni prostor. Oltari su posvećeni sv. Jurju (čiju je sliku sveca je izradio Ante Zuccaro 1868. g.), Bezgrešnomu začecu i sv. Anti. Za vrijeme zadnjih ratnih događaja crkva je bila srušena, no i obnovljena kao jednobrodna crkva sa sakristijom i zvonikom uz crkvu.⁸⁰

Stara crkva sv. Jurja danas je zaštićeno kulturno dobro. Jednostavnog je tlocrta kojega čini kratki kvadratni brod i kvadratno svetište na jugoistoku te je smještena unutar župnog groblja. Arheološka istraživanja su utvrdila kako se na ovom prostoru nalaze arhitektonski ostatci i razni arheološki nalazi koji datiraju od vremena željeznog doba pa sve do danas. Željeznom dobu pripadaju pronađeni najstariji nalazi koji upućuju na činjenicu kao se na mjestu crkve u tom periodu nalazio prapovijesni tumul. Za vrijeme antike izgrađen je objekt nepoznate namjene od kojega su sačuvani ostatci zidova i podnice. Za vrijeme kasne antike objekt se ruši i gradi novi u nekoliko faza. Prvoj fazi pripada začelni i jugoistočni zid. Zidovi su sačinjeni od antičkih

⁷⁷ J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2010., str. 134.

⁷⁸ J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2013., str. 162.

⁷⁹ J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2013., str. 182.

⁸⁰ J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2013., str. 184.

spolija i lezenama koje ih jačaju. Pregradni zid, koji je paralelno postavljen s bočnim i prislonjen uz začelni, pripada kasnijoj fazi izgradnje. Pokretni arheološki nalazi građevine ukazuju na dataciju u periodu od polovice 4. do 6. stoljeća. Za vrijeme ranog srednjeg vijeka izgrađena je crkva kružnog tlocrta s polukuržnom apsidom na jugoistoku, na ostacima kasnoantičke građevine. Sačuvani su zidovi rotunde u temeljima i izgrađeni od spolija.⁸¹ Analogijama sa sličnim građevinama na području Dalamcije te analizom grobnih nalaza dolazi se do zaključka kako je rotonda izgrađena za vrijeme 9. ili 10. st. Crkva se obnovila nakon odlaska Osmanlija kada je izgrađen kvadratni brod. Tada je sačuvana rotonda koja je vjerojatno služila kao sakristija. Zatim, sredinom 18. st. nastupa nova faza kada je srušena rotonda i dio začelnog zida broda te je dograđena kvadratna kapela. Jugozapadni zid kapele je rastvoren polukružnim i kvadratnim prozorom te je kvadratnim prozorom rastvoren i jugozapadni zid broda. Tijekom druge polovine 19. st. skraćuje se brod crkve za sedam metara i dolazi do prenamjene funkcije iz crkve u grobnu kapelu.⁸²

Crkva Rođenja Bogorodice (Mala Gospojina) u mjestu Bilišani Gornji smještena je istočno od Obrovca. Sagrađena je u različitim neostilskim oblicima: tlocrt crkve je oblika latinskoga križa, a prozori, ulazi i mali zvonik na pročelju završavaju šiljatim neogotičkim lukovima. Slijepe arkadice na potkrovnome vijencu su neoromaničkog stila, a oktogonalna kupola nosi neobizantske elemente. Crkva je posvećena 1862 .g. te se pretpostavlja da je njezin arhitekt Emil Vekijetij (zbog izvjesnih analogija s drugim objektima). Ikonostas iz 1864. godine uništen je u posljednjim ratnim zbivanjima devedesetih godina 20. st., ali se na osnovi poznatih podataka zna kako je autor zadarski slikar Antonio Cukaro.⁸³

Crkva sv. Jovana nalazi se na groblju u mjestu Bilišani Donji i izgrađena je u nekoliko faza. Stariji sloj odiše odlikama romaničkog graditeljstva, sastoji se od prostora pravokutnog oblika presvođenog bačvastim svodom s dvije pojasnice koje se oslanjaju na pilastre s bočnih zidova, a povezane su s tri slijepa luka. Na istoku se nalazi poluapsida natkrivena polukalotom. U 18. st. crkva doživljava promjene kada je brodu crkve pridodan pravokutni prostor sa zapadne strane koji se veže za brod starije crkve. Prostor crkve je presvođen te je stupovima podijeljen na tri traveja čime pridonosi dojmu lažne trobrodnosti crkve.⁸⁴

⁸¹ J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2010., str. 186.

⁸² J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2013., str. 188.

⁸³ J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2013., str. 174.

⁸⁴ J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2010., str. 158.

Manastir Krupa u Zelengradu je zaštićeno kulturno dobro Kulturno dobro nacionalnog značenja koje se sastoji od nekoliko objekata i unutrašnjeg dvorišta koje je s tri strane okružen trijemom i crkvom.⁸⁵ Crkva je posvećena Uspenju Bogorodice, a podaci o nastanku cijelog kompleksa nisu povijesno utvrđeni te je teško govoriti o točnom vremenu osnutka. Tijekom 18. st. manastir doživljava razvoj i različite dogradnje te je današnji izgled zadobio za vrijeme dogradnje 1855. g. kada je obnovljena i manastirska crkva. Crkva je centralnog tlocrta, oblika upisanog grčkog križa s kupolom na sredini oslonjena na stupcima, odnosno pandativima. Polukružna apsida se nastavlja na tijelo crkve. Pročelje je u prizemlju rastvoreno okulusima, a gornja razina negotočkim prozorima. Početkom 19. st. oltarski prostor je preoblikovan iz polukružnog u pravokutni. Freske koje obogaćuju interijer crkve djelo su majstora Georgija Mitrofanovića, pripadnika postbizantske umjetnosti koji je i boravio neko vrijeme u manastiru. Freske se datiraju u razdoblje između 1614. i 1620. g. te se nalaze na zidovima starije građevine, odnosno na prostoru današnjeg naosa.⁸⁶ Uz freske, manastirska riznica čuva veliki broj ikona iz razdoblja 17., 18. i 19. st., a uz njih i liturgijsko posuđe, dokumente, liturgijske tiskane knjige, rukopise. Središnja oltarna vrata ("carske dveri") izrađene 1789. g. u Kijevu jedan su od važnijih predmeta te ih je donio krupski kaluđer Gerasim Zelić s jednog od svojih putovanja u manastir.⁸⁷

8.3. *Ostali lokaliteti*

Pregled ostalih crkvi u nastavku pripada općinama Jasenice, Polača, Stankovci, Škabrnja i Novigrad.

U mjestu Jasenice izgrađena je u 19. stoljeću (1874.–1877.) župna crkva sv. Jerolima koja je danas zaštićeno kulturno dobro. Tlocrtno je riječ o crkvi izduženog pravokutnika s poligonalnom apsidom. Izgrađena je od bunjastog kamena, a na njezinom pročelju se nalazi preslica s dva otvora unutar kojih su smještena zvona.⁸⁸

Crkva sv. Frane u Podpragu na Velebitu također pripada općini Jasenice. Smještena je na visini od 834 metara te je riječ o klasicističkom modelu oblikovanja prostora i ima status zaštićenog kulturnog dobra. Izgrađena je prema nacrtima Valentina Presanija u periodu od

⁸⁵ Registar kulturnih dobara, <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-1220>, pregledano: 10. 8. 2022.

⁸⁶ J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2010., str. 204.

⁸⁷ J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2013., str. 206.

⁸⁸ J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2010., str. 144.

1832. do 1841. g. kao crkva centralnog tlocrta osmerostrane jezgre upisane u kvadrat s dva suprotno postavljena portika.⁸⁹ Osmerostrana kupola se izdiže nad središnjim kvadratnim prostorom, a dvodijelni arhitrav sa zabatom počiva na porticima koji su bačvasto nadsvođeni.⁹⁰

Crkva sv. Jurja na groblju u Rovanjskoj, zaštićeno kulturno dobro, smještena je uz obalu podno Velebita te je danas grobna kapela župe Jasenice, općina Jasenice. Originalna predromanička crkva bila je pravokutnog tlocrta s polukružnom apsidom na istoku. Tijekom srednjeg vijeka crkva je proširena s dva krila međusobno gotovo okomito postavljena čime su oštećeni zidovi na sjeverozapadu i sjeveroistoku, a crkva je dobila tlocrt slova L.⁹¹ Elipsasta kupola počiva na trompama te nadsvođuje crkvu. Pretpostavlja se kako je sjeverozapadni krak (dužine 4,60, širine 2,80 i visine 3,45 m) podignut za vrijeme romanike te je smješten u osi originalne crkve. Taj prostor je presvođen bačvastim svodom s pojasnicom koja se oslanja na lezene postavljene uz uzdužne zidove. Krak i svetište povezuje lučni otvor polukružnog oblika. Drugi, sjeveroistočni krak za kojega se pretpostavlja da je nastao tijekom 15. st. (dužine 6,50, širine 3,50 i visine 4,10 m) je pomalo nepravilnijeg tlocrta, također presvođen bačvastim svodom s pojasnicom koja se lomi u svom tjemenu. On je s crkvom povezan otvorom nepravilnog luka bez imposta te uži od kraka. Pravokutna osnova crkve čini predromanički sloj; za vrijeme obnove crkve i groblja 1914. g. napravljen je novi oltar i preslica. Izvorna vrata i dijelovi ziđa pročelja i s bočnih strana nedostaju uslijed probijanja novih otvora. S južne strane crkve prigradna je grbovnica u obliku arkosolija.⁹²

Crkva sv. Ilija u mjestu Parčići ima status zaštićenog kulturnog dobra. Riječ je o jednobrodnoj crkvi jako široke apside polukružnog tlocrta. Dužina crkve je 8,5m, a širina 5,5m. Slijepi polukružni lukovi oslonjeni na tri lezene pravokutnog presjeka raščlanjuju unutrašnje plohe bočnih zidova. Na pročelju se nalazi portal s lunetom i nadvratnikom te zvonik u obliku preslice. Crkva sv. Ilije datira u 12. st., a nekada je nosila titular sv. Margarite. O obnovi crkve u 18. st. svjedoči kameni natpis s pročelja. Blizu crkve postojao je i benediktinski samostan.⁹³

Crkva sv. Simeona Stolpnika, smještena je u naselju Jagodnja Gornja u općini Polača. Spominje se još u 17. stoljeću, no današnja crkva je rezultat obnove 1869. godine. Izvorno je

⁸⁹ Registar kulturnih dobara, <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-2128>, pregledano: 9. 8. 2022.

⁹⁰ J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2013., str. 164.

⁹¹ Registar kulturnih dobara, <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-1227>, pregledano: 10. 8. 2022.

⁹² J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2010., str. 152.

⁹³ J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2010., str. 168.

bila posvećena Sv. Simeonu Stolpniku, no pretpostavlja se kako je u razdoblju između dva svjetska rata pod utjecajem ideologije dobila titular Sv. Simona, što upućuje na redovničko ime Stefana Prvovjenčanog, prvog srpskog kralja. Riječ je o crkvi jednostavne prostorne koncepcije jednobrodnog tlocrta s polukružnom apsidom te zvonikom na preslicu. Na pročelju se nalazi portal i rozeta, a iznad njih preslica s dva otvora koji završavaju trokutastim zabatom oslanjajući se na tri konzole. Otvori su polukružno oblikovani; sačuvane su brojne ikone iz razdoblja od 15. do 18. st., a kvalitetom se najviše ističe ikona sv. Arhanđela Mihajla.⁹⁴

U blizini crkve sv. Simeona Stoplnika nalazi se crkva sv. Kuzme i Damjana, mjesnih svetaca zaštitnika. Riječ je o obnovljenoj crkvi koja datira iz 1820. g., a koja je uništena 1991. godine. Nova župna crkva istoga titulara u središtu Polače prvotno je izgrađena 1989. g., no obnovljena nakon ratnih stradanja.⁹⁵

Crkva sv. Ivana Krstitelja u Banjevcima u općini Stankovci je zaštićeno kulturno dobro. Radi se o romaničkoj jednobrodnoj crkvi iz 12. st. s okruglom apsidom i poluvaljakstim svodom. Na pročelju ima kulu-zvonik koji je jednako širok kao i crkva te su tehnike zidanja jednake. Bočni zidovi crkve su ojačani potpornjima pravokutnog presjeka, a dva sjeverna kontrafora su uklopljena u zidove proširenog dijela odnosno sakristije. Crkva je sačuvala svoj prvobitni izgled, no proširena je sa sjeverne strane do oltara kako bi se dobio prostor za sakristiju (koja se spominje u spisima 1822. g.) i vjernike. Obnovljena je tek 1718. g.⁹⁶

Crkva sv. Petra u Morpolahi u općini Stankovci također je zaštićeno kulturno dobro. Riječ je o sakralnom objektu obnovljenom 1988. godine kojega treba smjestiti u period rane romanike prema mišljenju i pretpostavci Ive Petriciolija. Zvonik je uži od tijela crkve koja je jednostavna i jednobrodna građevina s izduženom i poluvaljkastom nadsvođenom zaobljenom apsidom.⁹⁷ Zvonik kvadratne osnove jednom stranom je priljubljen uz crkvu, dok su ostale tri strane razvedene visećim slijepim lukovima, a vrh s jednostrukim otvorom je nastao kasnije.⁹⁸

Crkva sv. Luke na groblju u Škabrnji je zaštićeno kulturno dobro koje pripada zrelom ostvarenju kasne romanike te se smješta u razdoblje 13. ili 14. stoljeća. Crkva je podignuta na

⁹⁴ J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2013., str. 28.

⁹⁵ J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2013., str. 30.

⁹⁶ J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2010., str. 60.

⁹⁷ J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2010., str. 62.

⁹⁸ J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2010., str. 64.

ruševinama antičkog građevnog kompleksa. Krajem 17. st. crkva je doživjela brojna oštećenja nakon kojih je uslijedila obnova što se ponovilo i nakon Domovinskog rata 1995. godine kada je predstavljen romanički sloj, rekonstrukcijom apside polukružnog luka.⁹⁹ Jednobrodna crkva završava poluoblom apsidom te je presvođena šiljastim gotičkim svodom iz 15. st. koji je ojačan s dvije poprečno postavljene pojasnice te je danas u potpunosti obnovljena. Vanjština crkve je rastvorena tek s nekoliko manjih otvora, a zvonik na preslicu s dva luka je dograđen kasnije.¹⁰⁰

Crkva sv. Marije nalazi se na kraju Ambara, zaselka Škabrnje. Crkva je obnovljena i konzervirana i statusa zaštićenog kulturnog dobra. Posebnost su ostatci starije građevine šesterolista u kojemu se smjestilo svetište kasnije dogradnje. Sagrađena je u 11. st. te je centralnog oblika, odnosno oblika šesterolista. Bila je posvećena sv. Jurju, a u 13. st. je postala župna crkva sela Podberjane i Starovšane (danas Zemunik Gornji). U to vrijeme je presvođena i produžena te obogaćena s novim pročeljem. Ispod crkve su pronađeni ostatci antičke građevine, a oko crkve je postojalo srednjovjekovno groblje što potvrđuje pronađeni nakit.¹⁰¹

Posljednja u nizu pregleda sakralne baštine je crkva sv. Martina u Pidrazi u općini Novigrad sagrađena je u 5. ili 6. st. Danas je sačuvana u svom izvornom obliku te je jedna od najznačajnijih primjera ranokršćanske sakralne arhitekture ovog područja. Za vrijeme posljednjeg rata je stradala, no doživjela je svoju potpunu obnovu. Riječ je o jednobrodnoj crkvi sa svetištem u obliku trolista, a zidove s vanjske strane rastvaraju lezene koje su na površini apside povezane slijepim lukovima. Bočni zidovi su otvoreni s po dvije bifore, dok je pročelje s jednom iznad ulaza. Pročelje je kasnije obogaćeno sa zvonikom na preslicu.¹⁰² Blizu crkve sv. Martina u vrijeme antike postojala je rimska vila uz koju je u vrijeme predromanike (9./10.st.) izgrađena crkva sv. Mihovila šesterolisnog tlocrta od koje je ostao samo temelj. Južno od crkve sv. Martina otkriveni su ostatci krstionice osmerokutnog oblika koja je imala polukružnu nišu na istočnoj strani, a u sredini je bio šesterokutni zdenac.¹⁰³

⁹⁹ Registar kulturnih dobara, <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-1207>, pregledano: 10. 8. 2022.

¹⁰⁰ J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2010., str. 96.

¹⁰¹ J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2010., str. 98.

¹⁰² J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2010., str. 114.

¹⁰³ J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2010., str. 116.

9. Presentacija sakralne arhitekture Zadarskog zaleđa - *Putovima Zadarskog zaleđa*

Kako je već prethodno rečeno, potencijal kulturnog krajolika Zadarskog zaleđa potrebno je na pravi način vrednovati i interpretirati. Između svih važnih spomenika sakralne baštine Zadarskog zaleđa ističu se upravo oni na prostoru Bukovice i Ravnih kotara, a oni su ujedno i glavni razlozi za stvaranje sveobuhvatne zaštite i prezentacije ovog kulturnog krajolika.

Kako bi se baština ispravno interpretirala, osim njezinog priznavanja unutar akademske zajednice, potrebno je u taj proces uključiti lokalno stanovništvo, stručnjake iz obrazovnih institucija i ustanova, lokalne i regionalne turističke zajednice poput Turističke zajednice grada Zadra i turističkih zajednica gradova i mjesta koje se nalaze unutar Zadarskog zaleđa. Na temeljima interdisciplinarnog pristupa zaštiti dobara, trebala bi se temeljiti ideja o proširenju turističke ponude na ruralna područja. Obzirom na masovni turizam koji je zahvatio i grad Zadar, kao jednu od glavnih destinacija na obali, potrebno je proširiti turističku ponudu van same gradske jezgre te ju na taj način rasteretiti, a s druge strane staviti naglasak na važne spomenike zaleđa.

Suradnja stručnjaka različitih disciplina i turističkih agencija rezultirala bi kreiranjem kulturno-turističkog programa *Putovima Zadarskog zaleđa*. Taj projekt obuhvatio bi središta Zadarskog zaleđa, gradove Benkovac i Obrovac u kojima bi se mogli izgraditi turistički informativni centri ili interpretacijski centri. Njihova uloga, kako i sama riječ kaže, bila bi informiranje te bi educirali lokalno stanovništvo, ali i turiste o važnosti prostora i spomenika na njemu. U turističkim informativnim centrima posjetitelji bi bili upoznati sa sadržajem koje okolna mjesta pružaju kroz brošure, itinerare, interaktivne karte te kratku audiovizualnu prezentaciju koja bi ih potaknula na daljnje razgledavanje i upoznavanje brojnih mjesta. Također, bili bi upućeni u raznovrsne ponude koje stoje na raspolaganju na ovom području kao što su ponude pod kategorijama smještaja, ugostiteljstva, zabave, raznih prirodnih i kulturnih atrakcija i spomenika te sporta i rekreacije.

Obzirom na klimatske uvjete, prirodne ljepote i infrastrukturu, lokalitete bi se moglo razgledati pješaćenjem poučnim stazama ili pak biciklističkim putevima samostalno ili pod vodstvom vodiča. Rute koje bi povezivale brojna mjesta Bukovice i Ravnih kotara uključivala bi različite ponude. Glavnina ove sveobuhvatne prezentacije bila bi ruta materijalne baštine koja bi uključivala obilazak brojnih nepokretnih spomenika, baštinskih institucija, muzeja i lokaliteta što bi bilo povezano s aktivnostima pješaćenja, biciklizma, fotografiranja te degustacije jela i pića što bi upotpunilo doživljaj, ali i proširilo ponudu i suradnju s lokalnim

proizvođačima. Uz svaki spomenik nalazili bi se poučni paneli koji bi sadržavali detaljnu interpretaciju spomenika smještenih u prostornom i vremenskom kontekstu. Razvoj navedenog prostora može se ostvariti kroz nekoliko razina prezentacije; razvoj kroz temu materijalne baštine (sakralne arhitekture), kroz temu nematerijalne baštine te prirodnog okruženja. Osim same edukacije, potrebno je centre opskrbiti prostorijama za posjetitelje. Rute razgledavanja bi sadržavale uslužne sadržaje (restorani, barovi, javni prijevoz, hosteli, hoteli i kampovi), strukturalne (muzeji, info punktovi, manifestacije) i kulturne (povijesni i arheološki lokaliteti, sakralna arhitektura).

Raznovrsna ponuda, ostvaruje se kroz nekoliko vrsta turizma: 1. edukativni, koji podrazumijeva kulturne i edukacijske rute te studijska putovanja, 2. eko-turizam, s pažnjom usmjerenom na doživljaj prirodnog okruženja koji ima za cilj poticati poštovanje i očuvanje prirode te 3. geo-turizam, koji naglašava karakter mjesta brinući se za baštinu, okoliš i dobrobit lokalnog stanovništva. Uz to, može pridonijeti očuvanju tradicijskih događanja, tradicijske kuhinje i razvoju lokalnih obrta.¹⁰⁴

Ovaj idejni koncept je prijedlog za postizanje prepoznatljivosti i valorizacije kulturnog krajolika Zadarskog zaleđa i njegove kulturne baštine koji za cilj ima stvoriti novu turističku destinaciju vrijednu posjeta.

¹⁰⁴ Ministarstvo turizma Republike Hrvatske, Upravljanje turističkim posjetima na tematskim kulturnim rutama, Zagreb, 2012. https://mint.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/Upravljanje_turist_posjetima.pdf, pregledano 10. 3. 2023. godine

10. Zaključak

Zaštita prirodne i kulturne baštine te kulturnih dobara u današnjici vrlo je zastupljena tema u raznim znanstvenim disciplinama. Pitanju i brojnim raspravama o zaštiti i očuvanju prirodnih i kulturnih cjelina pristupa se sa stajališta struka poput ekologije, biologije, zaštite prirode, geografije, povijesti umjetnosti i drugih, koje nastoje prepoznati potrebe, potencijale i mogućnosti koje su prisutne. Jedan od istaknutijih koncepata je koncept kulturnog krajolika koji doživljava svoje puno ostvarenje u teorijskim i praktičnim primjerima te je prepoznat i zastupljen u brojnim međunarodnim konvencijama i poveljama.

Kulturni krajolik je vrsta nepokretnog kulturnog dobra i rezultat međusobnog djelovanja čovjeka i prirode. Danas postoje tri različite podjele kulturnih krajolika, a riječ je o namjerno oblikovanim, organski razvijenim te asocijativnim kulturnim krajolicima koji su izloženi različitim promjenama i negativnim aktivnostima poput zapuštanja i neodgovornog korištenja. Kao fizički i mentalni koncept on postoji unutar ljudske percepcije, stoga se velik broj znanstvenika slaže oko tvrdnje kako je krajolik više kulturno, a ne prirodno naslijeđe pa ga se prema tome gleda kao vrstu kulturnog naslijeđa.¹⁰⁵

Središnja tema rada je kulturni krajolik Zadarskog zaleđa u kojemu leži veliki potencijal njegove interpretacije, prvenstveno kroz sakralnu arhitekturu, a uz koju se vežu i ostale kulturno-povijesne i turističke zanimljivosti. Skupini organski razvijenih krajolika pripada sakralna graditeljska baština Zadarskog zaleđa, odnosno prostora Bukovice i Ravnih kotara, koja je nastala svjesnim djelovanjem čovjeka te koja sadrži društvenu, vjersku i kulturno-povijesnu odrednicu. Kako bi se neki objekt ili cjelina proglasila kulturnim dobrom, potrebno je provesti metode prepoznavanja, valorizacije i adekvatne zaštite. U procesu zaštite kulturne baštine sudjeluju znanstvene organizacije, konzervatorske službe, akademske i lokalne zajednice, koje na temelju istraživanja donose nove odluke.¹⁰⁶ U skladu s tim, u radu je dan detaljan prikaz sakralne baštine Zadarskog zaleđa podijeljen prema pripadnosti općinama i gradovima Benkovcu i Obrovcu s ciljem ukazivanja na još potrebne poduhvate u prepoznavanju i zaštiti kulturnih dobara i cjelina koje se ne nalaze u Registru kulturnih dobara Republike Hrvatske.

Rad je zaključen idejnim konceptom prezentacije Zadarskog zaleđa pod naslovom *Putevima Zadarskog zaleđa*, s ciljem ukazivanja na prednosti i potencijale koje ima Zadarska županija i pripadajuće joj Zadarsko zaleđe. U suradnji stručnjaka različitih znanosti te

¹⁰⁵ B. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, 2015., str. 21.-22.

¹⁰⁶ B. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, M. OBAD ŠĆITAROCI, 2007., str. 265.

turističkih zajednica grada Zadra i drugih, Zadarsko zaleđe bi dobilo nova dva središta, Benkovac i Obrovac gdje bi se nalazili interpretacijski ili informativni centri sa stručnim vodstvom koji bi posjetiteljima ponudili edukativni sadržaj, obilasku i upoznavanje kulture i povijesti tih prostora. Sakralnu baštinu potrebno je adekvatno čuvati, zaštititi te prepoznati kao dio kulturnog krajolika Zadarskog zaleđa. Zajedno s prirodnim bogatstvom, nematerijalnom baštinom i tradicijom te turističkim atrakcijama, prikazan je veliki potencijal i budućnost Zadarskog zaleđa.

11. Literatura

- M. ČURKOVIĆ 2014. - Marin Čurković, Pregled povijesti razvoja grada Benkovca, *Kula Jankovića: Spomenik kulture - pokretač održivog razvoja Ravnih kotara*, (ur.) D. Roksandić, M. Rajković Iveta, T. Rubić, Zagreb 2014., str. 63-69.
- B. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ 2009. - Biserka Dumbović Bilušić, Određenje pojma kulturno-povijesne cjeline u kontekstu recentne konzervatorske teorije i prakse, *Kvartal – kronika povijesti umjetnosti u Hrvatskoj*, 6/3-4 (2009.), str. 88-93.
- B. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, 2012. – Biserka Dumbović Bilušić. Prepoznavanje i razvrstavanje krajolika kao kulturnog naslijeđa, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 36 (2012.), str. 47–66.
- B. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ 2013. - Biserka Dumbović Bilušić, Kulturna baština u Hrvatskoj pred novim izazovima, *Kvartal – kronika povijesti umjetnosti u Hrvatskoj*, 10/1-2 (2013.), str. 6-11.
- B. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, 2015. – Biserka Dumbović Bilušić, *Krajolik kao kulturno naslijeđe- metode prepoznavanja, vrjednovanja i zaštite kulturnih krajolika Hrvatske*, Zagreb, 2015.
- B. DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, M. OBAD ŠĆITAROCI, 2007. – Biserka Dumbović Bilušić i Mladen Obad Šćitaroci, Kulturni krajolici u Hrvatskoj – identifikacija i stanje zaštite, *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, 15/2–34 (2007.), str. 260–271.
- N. JAKŠIĆ 2000. - Nikola Jakšić, Arheološka istraživanja razorene crkvice Sv. Martina u Lepurima kod Benkovca, *Starohrvatska prosvjeta* 3/27 (2000.), str.189-200.
- R. JURIĆ 2007. - Radomir Jurić, Istraživanje srednjovjekovnih nalazišta u Korlatu kod Benkovca, *Starohrvatska prosvjeta* 3/34 (2007.), str. 267-280
- M. PETRINEC 2000. - Maja Petrincec, Izvještaj o arheološkim iskopavanjima crkve Sv. Petra na Kuli Atlagića, *Starohrvatska prosvjeta* 3/27 (2000.), str. 219-226.
- J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2010. - Josip Predovan, Marin Čurković, Marina Jurjević, *Bukovica i Ravni kotari /vodič kroz kulturnu baštinu/* Zagreb, 2010.
- J. PREDOVAN, M. ČURKOVIĆ, M. JURJEVIĆ, 2013. - Josip Predovan, Marin Čurković, Marina Jurjević, *Bukovica i Ravni kotari /vodič kroz kulturnu baštinu/* Zagreb, 2013., drugo, dopunjeno izdanje

Internetski izvori:

Hrvatska gospodarska komora, <https://www.hgk.hr/zupanijska-komora-zadar/geografske-specificnosti-zadarske-zupanije>, pregledano: 18. 6. 2022. godine

Zadarska županija, službene mrežne stranice, <https://www.zadarska-zupanija.hr/ona/polozaj-i-osnovne-prostorne-karakteristike-zadarske-zupanije>, pregledano: 18. 6. 2022. godine

Zavod za prostorno uređenje Zadarske županije, *Prostorni plan Zadarske županije*, 2006., https://mmpi.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/P-PL%20ZDZUP%20PROC-TXT%20SLG%20ZDZUP%20201%20%20604%20%20205%20%201706%204-12_14.pdf, pregledano: 15. 8. 2022. godine

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, *Strategija zaštite, očuvanja i održivog gospodarskog korištenja kulturne baštine Republike Hrvatske za razdoblje 2011.–2015.*, Zagreb, srpanj 2011. [https://min-](https://min-kulture.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Strategija%20za%20za%C5%A1tite%20o%C4%8Duvanjanja%20i%20odr%C5%BEivog%20gospodarskog%20kori%C5%A1tenja%20kulturne%20ba%C5%A1tine%20Republike%20Hrvatske%20za%20razdoblje%202011.%E2%80%932015..pdf)

[kulture.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Strategija%20za%20za%C5%A1tite%20o%C4%8Duvanjanja%20i%20odr%C5%BEivog%20gospodarskog%20kori%C5%A1tenja%20kulturne%20ba%C5%A1tine%20Republike%20Hrvatske%20za%20razdoblje%202011.%E2%80%932015..pdf](https://min-kulture.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Strategija%20za%20za%C5%A1tite%20o%C4%8Duvanjanja%20i%20odr%C5%BEivog%20gospodarskog%20kori%C5%A1tenja%20kulturne%20ba%C5%A1tine%20Republike%20Hrvatske%20za%20razdoblje%202011.%E2%80%932015..pdf), pregledano: 10. 2. 2023. godine

Ministarstvo turizma Republike Hrvatske, *Upravljanje turističkim posjetima na tematskim kulturnim rutama*, Zagreb, 2012.

https://mint.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/Upravljanje_turist_posjetima.pdf, pregledano 10. 3. 2023. godine

Registar kulturnih dobara, <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-2128>, pregledano: 9. 8. 2022.

Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-1227>, pregledano: 10. 8. 2022.

Registar kulturnih dobara, <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-7035>, pregledano: 3. 8. 2022.

Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-1207>, pregledano: 10. 8. 2022.

Registar kulturnih dobara, <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-4199>, pregledano: 1. 8. 2022.

Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-1224>, pregledano: 2. 8. 2022. godine

Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-1220>, pregledano: 10. 8. 2022. godine

Međunarodne povelje i preporuke:

COE, 2005. - *Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*, 2005., <https://rm.coe.int/1680083746> , pregledano: 12. 2. 2023.

UNESCO, 1976. - *International Recommendation concerning the Safeguarding and Contemporary Role of Historic Areas*, Nairobi (1976.), <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/recommendation-concerning-safeguarding-and-contemporary-role-historic-areas>, pregledano: 12. 2. 2023.

UNESCO, 1992. - *World Heritage Convention*, Pariz (1992.), <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000133121> , pregledano: 10. 2. 2023.

ICOMOS, 2005. - *Declaration on the Conservation of the Setting of Heritage Structures, Sites and Areas*, Xi'an (2005.), <https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/xian-declaration.pdf>, pregledano: 10. 2. 2023.

UNESCO, 2005. - *Vienna Memorandum on World Heritage and Contemporary Architecture - Managing the Historic Urban Landscape*, Vienna (2005.), <https://whc.unesco.org/archive/2005/whc05-15ga-inf7e.pdf>, pregledano: 10. 2. 2023.

Preservation of immovable cultural heritage of the Zadar hinterland

Abstract

A current topic in the field of cultural heritage preservation is the concept of cultural landscape, which in the last few decades has been increasingly present in wider scientific and academic circles. The paper contains the introduction, definition and acceptance of the cultural landscape as a new concept, which resulted in the adoption of numerous international charters and conventions. In addition, to the concept of cultural landscape, the paper also explains terms such as cultural assets, cultural heritage, and cultural features that are closely related to the issue of immovable cultural heritage preservation and the methods and processes of their recognition and valorization. Great potential for the valorization and interpretation can be found in the area of Zadar County. We are talking about the area of the Zadar hinterland, which abounds in a rich sacred architectural legacy created over a long historical period. One of the goals is to highlight the importance that this heritage offers and in this way to present another point of interest as a completely natural and cultural entity.

Keywords: *preservation of immovable cultural heritage, cultural landscape, Zadar hinterland*

12. Prilozi

Prilog 1. Kartografski prikaz Republike Hrvatske s označenom Zadarskom županijom. Izvor:

<https://www.zadarska-zupanija.hr/o-nama/polozaj-i-osnovne-prostorne-karakteristike-zadarske-zupanije>

Prilog 2. Kartografski prikaz Zadarske županije. Izvor: <https://proleksis.lzmk.hr/57006/>

Prilog 3. Crkva sv. Ante, Benkovac. Izvor: <https://muzej-benkovac.hr/kulturno-povijesna-bastina-benkovackog-kraja>

Prilog 4. Crkva sv. Jovana, Benkovac.

Izvor: <https://muzej-benkovac.hr/kulturno-povijesna-bastina-benkovackog-kraja>

Prilog 5. Mauzolej obitelji Meštrović, Benkovac. Izvor: <https://muzej-benkovac.hr/kulturno-povijesna-bastina-benkovackog-kraja>

Prilog 6. Arheološki lokalitet Crkvina, Benkovac. Izvor:

<https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-1735>

Prilog 7. Crkva sv. Jurja, Perušić. Izvor: <https://mapio.net/pic/p-49311238/>

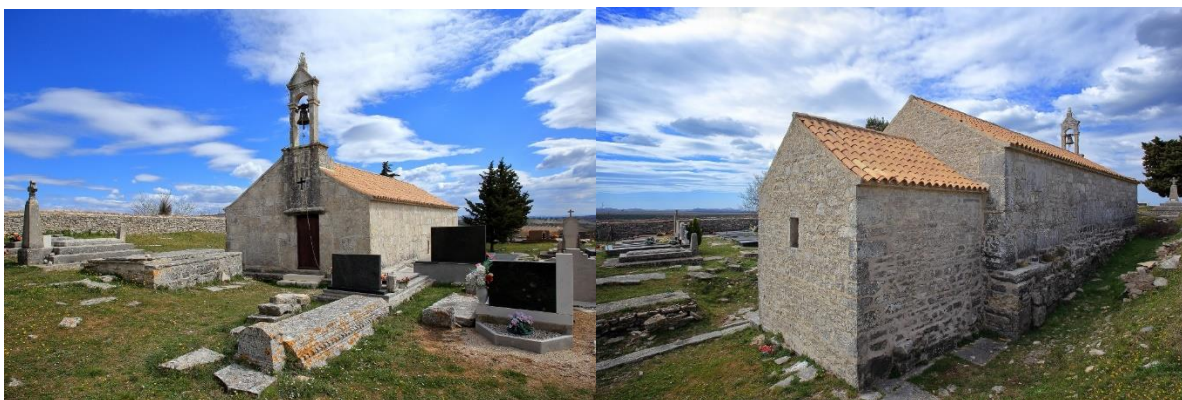

Prilog 8. Ostatci crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije, Perušić. Izvor:

http://zupe.zadarskanadbiskupija.hr/?attachment_id=9396

Prilog 9. Crkva sv. Petke, Kolarina. Izvor: <https://muzej-benkovac.hr/kulturno-povijesna-bastina-benkovackog-kraja>

Prilog 10 i 11. Crkva sv. Duha, Podgrađe. Izvor: <https://muzej-benkovac.hr/kulturno-povijesna-bastina-benkovackog-kraja>

Prilog 12. Crkva sv. Mihovila, Vukšić. Izvor: <https://muzej-benkovac.hr/kulturno-povijesna-bastina-benkovackog-kraja>

Prilog 13 i 14. Crkva sv. Nikole, Kula Atlagić. Izvor: <https://muzej-benkovac.hr/kulturno-povijesna-bastina-benkovackog-kraja>

Prilog 15. Crkva sv. Petra, Kula Atlagić. Izvor: <https://muzej-benkovac.hr/kulturno-povijesna-bastina-benkovackog-kraja>

Prilog 16. Crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije ("Runjavica" na groblju), Korlat. Izvor: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-2807>

Prilog 17. Crkva sv. Jerolima, Korlat. Izvor: <https://muzej-benkovac.hr/kulturno-povijesna-bastina-benkovackog-kraja>

Prilog 18. Crkva sv. Georgija, Gornje Biljane. Izvor: <https://muzej-benkovac.hr/kulturno-povijesna-bastina-benkovackog-kraja>

Prilog 19. Franjevački samostan Blažene Djevice Marije, Karin Donji. Izvor: <https://muzej-benkovac.hr/kulturno-povijesna-bastina-benkovackog-kraja>

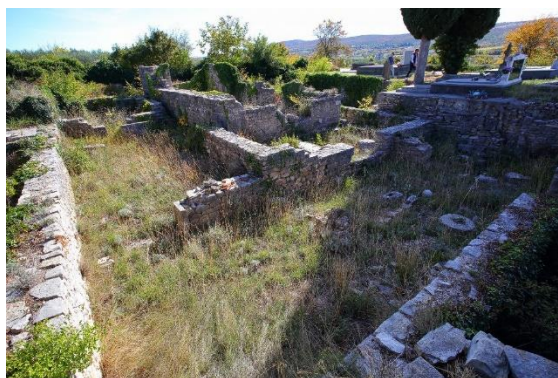
Prilog 20. Crkva sv. Kirika i Julite, Karin Donji. Izvor: <https://muzej-benkovac.hr/galerija/karin-donji-pravoslavna-crkva-sv-kirika-i-julite/62>

Prilog 21 i 22. Crkva sv. Lazara, Brgud. Izvor: <https://muzej-benkovac.hr/kulturno-povijesna-bastina-benkovackog-kraja>

Prilog 23. Crkva sv. Ivana Krstitelja, Medviđa. Izvor: <https://muzej-benkovac.hr/kulturno-povijesna-bastina-benkovackog-kraja>

Prilog 24. Ostatci crkve sv. Martina, Lepuri. Izvor: <https://muzej-benkovac.hr/kulturno-povijesna-bastina-benkovackog-kraja>

Prilog 25. Crkva sv. Josipa, Obrovac. Izvor: <https://tz-obrovac.hr/crkva-sv-josipa/>

Prilog 26. Crkva sv. Trojice, Obrovac. Izvor: <https://tz-obrovac.hr/crkva-sv-trojice/>

Prilog 27. Crkva sv. Georgija, Obrovac. Izvor: <https://tz-obrovac.hr/crkva-sv-gregorija/>

Prilog 28. Crkva sv. Kuzme i Damjana, Kruševo. Izvor: <https://tz-obrovac.hr/crkva-sv-kuzme-i-damjana/>

Prilog 29. Crkva sv. Jurja, Kruševo. Izvor: <https://tz-obrovac.hr/crkva-sv-jurja/>

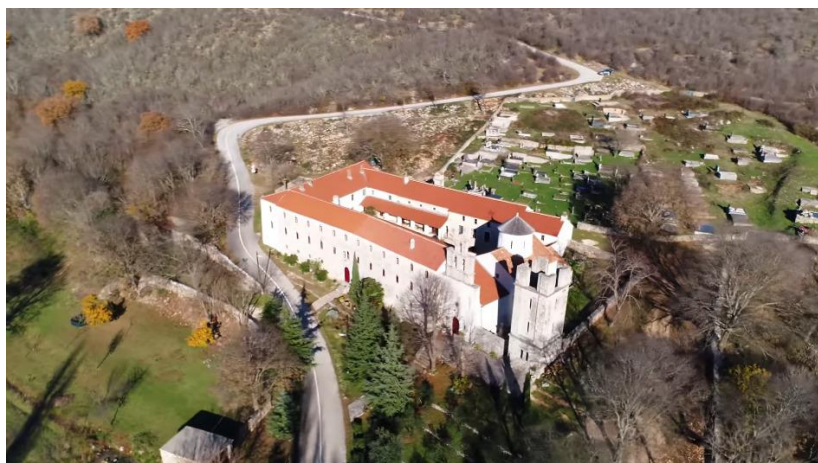
Prilog 29. Crkva sv. Jurja na groblju, Kruševo. Izvor: <https://tz-obrovac.hr/crkva-sv-jurja-na-groblju/>

Prilog 30. Crkva Rođenja Bogorodice (Mala Gospojina), Bilišani Gornji. Izvor: <https://www.obrovac.hr/novosti/14-kulturna-ba%C5%A1tina/bili%C5%A1ani/246-crkva-ro%C4%91enja-bogorodice>

Prilog 31. Crkva sv. Jovana, Bilišani Donji. Izvor: <https://www.obrovac.hr/novosti/14-kulturna-ba%C5%A1tina/bili%C5%A1ani/247-crkva-sv-jovana>

Prilog 32. Manastir Krupa, Krupa. Izvor: <https://tz-obrovac.hr/manastir-krupa/>

Prilog 33. Crkva sv. Jerolima, Jasenice. Izvor: <https://www.maslenica.hr/hr/kulturna-ba%C5%A1tina/crkva-sv-jeronima-jasenice>

Prilog 34. Crkva sv. Frane, Podrag. Izvor: <https://jasenice.hr/povijest-i-bastina/>

Prilog 35. Crkva sv. Jurja, Rovanjka. Izvor: <https://www.maslenica.hr/hr/kulturna-ba%C5%A1tina/crkva-sv-jurja-%E2%80%93-rovanjska>

Prilog 36. Crkva sv. Ilije, Parčići. Izvor: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-2548>

Prilog 37. Crkva sv. Simona Stolpnika, Gornja Jagodnja. Izvor: https://bs.wikipedia.org/wiki/Crkva_svetog_Simeona_monaha_u_Gornjoj_Jagodnji

Prilog 38. Crkva sv. Kuzme i Damjana, Polača. Izvor: <https://mapio.net/pic/p-15416888/>

Prilog 39. Crkva sv. Ivana Krstitelja, Banjevci. Izvor: <https://www.hkv.hr/reportae/lj-krinjar/2582-u-kamenu-povijest-pie-banjevci-i-stankovci.html>

Prilog 40. Crkva sv. Petra, Morpolaca. Izvor: <https://www.sibenska-biskupija.hr/18858-2/sveti-petar-morpolaca-22-3/>

Prilog 41. Crkva sv. Luke na groblju, Škabrnja. Izvor: <https://www.zadarskanadbiskupija.hr/?p=4108>

Prilog 42. Crkva sv. Marije, Škabrnja. Izvor: <https://www.opcina-skabrnja.hr/sv-marija.html>

Prilog 43. Crkva sv. Martina, Pridraga. Izvor: <https://www.zadarskanadbiskupija.hr/?p=4038>